

AZ ABLAKOK ÜVEGEZÉSÉRŐL ÉS AZ ABLAKÜVEGFESTMÉNYEKRŐL A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Európa országai mérhetetlenül sok pompás üveglakfestménnyel dicsekedhetnek, amelyeknek csak egy részéről tudósítanak a Corpus vitrearum medii aevi eddig megjelent vaszkos kötetei. Ezekhez képest szerények és semmitmondók azok a töredékek, amelyek eddig Visegrádon¹ és Budán régészeti feltárásoknál kerültek elő. Mivel azonban ezek a töredékek mégis egykori ablakfestmények létezéséről tanúskodnak – úgy gondolom –, érdemes a töredékeket is ismertetni. A középkor tárgyi kultúrájának szinte minden darabja töredékesen kerül elő országunkban, ám ezeknek rekonstrukciója által Európa többi országának kultúrájával egyenértékűt sikerül felvázolni, amelyet a különösen nagy mértékű háborús pusztítások semmisítettek meg.

Festett ablaküveg-töredékeink ismertetése előtt azonban tágabb körben kívánom az ablaküvegezés régészeti emlékeit vizsgálni, amelyhez Budán és országosan végzett anyaggyűjtéseim nyújtanak segítséget. Az ablakok üvegezésének legkorábbi emlékeit csakis a régészeti kutatás tudja felmutatni.² Az ablaküvegezésnek két fajtáját külön kívánom tárgyalni: a sík-üvegeket és a „köldökös”, másként: „tányér”-üvegeket. Budai leletanyagunkban a síküveg korábban jelenik meg, mint a tányérüveg, de a kétféle üvegezés egykorúságát vidéki leletek igazolják. Mindkét esetben a kisebb darabokat ólomba foglalva helyezték bele az ablakkeretbe. Ismeretes ugyanis, hogy síküvegből nagy méretet nem tudtak előállítani. A budai leletanyagban a legnagyobb tábla 19x20 cm méretű. Ebből két táblára való töredék került elő a királyi palota előudvarán feltárt középkori lakóház konzolos pincéjének (a továbbiakban csak „konzolos pince”) betöltéséből.³

Ablaküvegleleteink legkorábbi darabjai a következők:

XIII. századi síküvegek kerültek elő a budai királyi palota keleti homlokzata előtti XII. számú szemétdöbörből.⁴ Mint a mellékelt ábránk mutatja (1. kép), ezek nem töredékek, hanem szabott darabok (van, amelyik ívesen szabott). A középkorban még nem használtak gyémántvágót, hanem megtüzesített vassal vágták, illetve esetenként a megfelelő formához igazítva lecsipdesték az üveget. Különösen az íves kivágásból arra lehet következtetni, hogy egy megrajzolt kompozícióhoz szabták ki, tehát egy ablakmozaik része volt. Ezeknek a daraboknak az eredeti színe zöld, de a felületük romlott, barna, és az eredeti szín csak ott látszik, ahol a romlott réteg lepattogzott. A lemezek vastagsága 3 mm, és az egyik lemeznek megvastagított és legömbölyített széle van. Feltehetően ez a szél illeszkedett bele az ablakkeretbe. A gödör minden lelete XIII. századi volt, beleértve azt a 12 darab üvegedény-töredéket is, amelyek az ablaküvegeken kívül ebből a gödörből kerültek ki. Egytől egyig ahhoz a bizánci stílusú csoporthoz tartoztak, amelyek a budai leletanyagban 1300-ig fordulnak elő, és amelyek közül a csoportra igen jellemző golyvás nyakú palack a polgárváros területén 200 darab került elő. 1300 körül

ezeket az üvegeket kiszorították a velencei üvegek. Az ablaküvegeket nagy valószínűséggel ugyanaz az üveghuta készítette, mint az edényeket, és ez egyre erősebben azt a nézetet támogatja, hogy bizánci fennhatóság alá tartozó területről bevándorolt mesterek itt, Magyarországon készítették. A bizánci típusú üvegárut korábban csak Budáról ismertük, illetőleg egy palacknyakról tudtunk Bélapátfalváról. Újabban Miklós Zsuzsa a Tolna megyei Váralja-Várfőn talált egy cseppes pohártöredéket a bizánci típusból.⁵ Lassan oldódik ennek a leletfajtnának az elszigeteltsége.

Nem ezek az egyetlen – bizonyítottan – XIII. századi sík-üvegleletek. Holl Imre ásatási naplójának 1957. I. 9-i bejegyzésében olvasható, hogy a szárazárokotól délre lévő XIII. századi patkótoronyhoz csatlakozó XIII. századi városfal belső oldala mellett, a XIII. századi szint felett előkerült egy kisebb, téglalap alakú, eredeti szélekkel rendelkező vastag ablaküveg. Az ebből az első kultúrrétegből kikerült többi lelet is mind XIII. századi volt.

Zolnay Lászlónak a palota előudvarán végzett ásatásánál, a 81/5-ös számmal jelölt kutatóárkából került elő az a néhány sötétkék üvegtöredék, amelyből egyet korábban már rajzban is publikáltam.⁶ Ezek 4 mm vastagságú üvegek, és a szélük megvastagított, legömbölyített. Sajnos a lelőhely rétegviszonyai és az ablaküvegek rétegek szerinti elhelyezkedése nem ismert, ezért itt a lelőhely nem korhatározó, csupán az üvegek vastagsága és legömbölyített széle alapján tartjuk ezt is korai, XIII. századi ablaküvegnek. A zöld és kék, szabott üveglapokból ólomkeretbe foglalt mozaikablak egy templom vagy kápolna létezését feltételezi.

A XIII. század egyébként nem „korai” időpont az ablakfestmények esetében, hiszen számos ennél jóval korábbi, máig fennmaradt festett üveglakot ismerünk. Például ismerjük az augsburgi dóm 1010–1050 körül készített, Mózes és Dávidot ábrázoló üveglakait, a chartres-i katedrális híres XII. századi üveglakait, és ismerünk irodalmi adatokat is. Például Suger, Saint Denis apátja leírta az 1144-ben felszentelt apátsági templom üveglakait,⁷ sőt verseket is költött az egykori jelenetekhez, levonván azokból az erkölcsi tanulságokat. Ostiai Leó leírásaiban, melyeket Desiderius, montecassinói apát építkezéseiről írt, olvashatók a következő sorok: „Valamennyi ablakot a templom hajójában, mind a szentélyben – ólomból, üvegből összerakott és vasakkal megerősített táblákkal zárta el.”⁸

Üveglakok ilyen korai időből csak templomokból maradtak meg, úgyszintén a leírások is. Világi épületek ablakainak üvegezéséről csak egyetlen XII. századi említéssel találkoztam (nem eredeti leírásban), amely Elzász vidékén lévő kastélyok üveglakairól tud.⁹ Természetesen világi épületek ablakainak üvegezésére csak régészeti leletekből lehetne következtetni.

A budai királyi palota előudvarán Zolnay László ásatásának 81/12/B jelzésű gödréből kerültek elő még XIII. századnak tartható ablaküveg-töredékek. Itt is az üvegek korát nem a stratigráfia, hanem a többi korai üvegedény-töredék segítségével lehet csak meghatározni. A palota udvarán korábban feltárt XL-es jelzésű gödör üvegleletei bizánci és velencei üvegek voltak, ezért a gödör a XIII–XIV. század átmeneti korszakában keletkezett, így az ablaküveg-töredékek is vagy XIII., vagy XIV. századiak.¹⁰

Színes ablaküvegek kis töredékei kerültek elő a budai domonkosok kolostorában, a pilisszentkereszti cisztercita kolostorban és Vértesszentkereszten. A domonkos leletek közül két darab kivételével a többi pontosan nem korhatározható, csak annyira, hogy középkoriak. A két domonkos üveg 4 mm vastagságú, szélük legömbölyített, ezért ezek elfogadhatók XIII. századi üvegeknek.

A legnagyobb mennyiségű színes és festett ablaküveg-töredék ugyancsak vegyes korú leletanyag között került elő a budai királyi palota előudvarán, Zolnay László ásatásánál az ún. konzolos pince feltöltéséből. A festés nélküli színes üvegek színei a következők: vörös, lila, zöld, kobaltkék, halványzöld. A festett üvegek ritkaságnak számítanak. Visegrádon kívül sehonnán sem publikáltak eddig ilyeneket, jóllehet feltételezhető, hogy számos helyen voltak. Festett töredékeink bemutatása nem könnyű. Többségükben ornamentális díszítésűek, csupán két darab volt figurális ábrázolás tartozéka. Több töredék pedig figurális mező keretelése. Ezeket külföldi ablakok példái bizonyítják. Az ornamentális részletek többet elárulnak korukról, mint a figurálisak, akkor, amikor a lelőhely nem határozza meg a korukat, és akkor, amikor kicsi töredékekről van szó. Arra nem alkalmasak, hogy az ablakfestmény kompozícióját rekonstruálni lehessen belőlük. Ezek a kompozíciók rendkívül gazdagok és bonyolultak. Az ablakfestmények esetében csakúgy, mint minden más középkori művészeti ágban, egy-egy stíluskorszak hosszabb ideig tart, sőt amikor megjelennek új stílusok, a régi itt-ott még továbbél. Ezért midőn kísérletet teszünk egy-egy díszítőmotívum kiemzésére, csak megközelítőleg tudjuk a korát meghatározni.

A budai töredékek semmiképpen sem tartozhatnak egyetlen ablakhoz. Nemcsak stílusbeli, hanem technikai különbségek is vannak közöttük. Ezek a különbözőségek időben eltéréseket is sejtetnek. Vegyvizsgálatukra eddig nem kerülhetett sor, ezért sem az üvegek anyagösszetételére nézve, sem a festékekre vonatkozóan hiteles adatokkal nem szolgálhatok.

A töredékeknek van egy csoportja, amelyről úgy vélem, egy ablakhoz vagy legalábbis egy épületnek azonos időben, azonos mestertől készített ablakaihoz tartoztak. A díszítőelemek 6 típusát választottam ki a festett töredékek közül, amelyeknek analógiáit az ún. szőnyegstílus ablakainak díszítésében találtam meg. A „szőnyegstílusról” a következőket kell tudni: Európában az üveglak-festészetnek két országban – Franciaországban és Németországban – alakultak ki egymástól eltérő stílust képviselő műhelyei. A „szőnyegstílus” a német iskolához köthető, és a XIII. században készültek legszebb alkotásai, illetve ez a stílus uralkodó volt még a XIV. század közepéig. A lényege az volt, hogy ornamentális elemek ismétlődésével szövött szőnyegre emlékeztető mintával borították be az adott üvegfelületet, amelyből egy kerek medalion vagy hosszúkás, karéjos mező emelkedett ki, és ebben helyezték el

a figurális ábrázolást, amely vagy egy figurából állott, vagy figurák csoportjából. Az alakok hátterét is gyakran ornamentika képezte, és így azokat nem térben helyezték el, hanem síkban. Hiányzott a perspektíva. Mivel ebben a stílusban az ornamentikának igen nagy szerepe volt, több elemét is megtaláltuk benne a mi töredékeinken láthatóknak. Az egyes típusok tárgyalásánál az analógiaként felsorolt üveglakok korának említéséből látható, hogy 1340-ig éli virágkorát a stílus. Az a néhány példája, amely ennél idősebb, kb. 1360–1370-ből való, és rajtuk csekély változás figyelhető meg, amennyiben az egyes díszítőelemek rajzi bonyolultabbak lettek. A stílus megváltozását a szakirodalom a Parler-művészet hatásának tartja. Ekkor kezdték a figurális ábrázolást perspektivikus térbe helyezni. Az építészeti részlet, amely korábban csak egy-egy alak kerete volt, most már egy-egy jelenet helyszínül szolgáló perspektivikus belső tér is lehetett. A díszítőelemek ugyan teljesen nem tűntek el, de megváltoztak. A geometrikus formák (a szőtt szőnyegetek utánzó alakzatok) helyett élő növényzetet utánzó indás-leveles díszítés szinte az egyetlen eleme lett egy-egy olyan felületnek, amelyet a kompozíció egyébként üresen hagyott.

Festett ablaküveg-töredékeink felületei romlottak, de azokon a helyeken, ahol a romlott réteg levált, láthatók a színek: vörös, sárga, kék, halványkék, színtelen, enyhe zöldes árnyalattal. A szakirodalomban olvasható,¹¹ hogy nagyon vékony rétegekben színes és színtelen rétegeket helyeztek felváltva egymás fölé. Egyik töredékünkön ez a módszer felismerhető volt. Itt sárga szín váltakozott színtelennel. A szakirodalom szerint a vörös színt mindig az üveg felületén alkalmazták. A kék ezzel szemben – saját tapasztalataink szerint – az üveg teljes vastagságát színezte. Nem tudjuk, hogy a barnára romlott felületi rétegeknek eredetileg volt-e és milyen volt a színe? A barna színről, hogy valójában volt-e ilyen szín, csak egyetlen töredék esetében bizonyosodott be (BTM 96.61.5.), amelynél egy korábbi (helytelen) restaurálás leszedte a romlott felületi rétegeket.

Ismeretes, hogy a kontúrokat egy fém-oxidokból készített (réz, vas, cink), ún. Schwarzlottal rajzolták meg, és ennek hígított változatával tudtak árnyékolni, plasztikát érzékelteni. A mi töredékeinken ennek nincs nyoma. Ennek ellentétét, az ún. Silberlotot később kezdték használni, állítólag 1350 körül.¹² A mi töredékeinken nem a mintát, hanem annak alapját festették fehérrel, vékony rétegben. Magának az üvegnek a színe pedig a mintán látszott át. E festék anyagát azonban kémiai analízis hiányában egyelőre nem tudjuk megállapítani. Kérdés, hogy azonosítható-e a „Silberlot”-tal? Íme az a hat típus, amelyről feltételezem, hogy az ún. szőnyegstílus jegyében készült ablakhoz tartozott:

1. típus. (BTM 74.160.1–10., 2. kép)

29 töredék van belőlük. A legépebb két darab mérete: 4,5x5,5 cm. Vastagságuk 2 mm. Díszítésük: 4,3x3,4 cm méretű kereten belül 3,7x3 cm méretű felületben a sarkok felé mutató négy levél. Az alap a festett, a leveleken az üveg színén keresztül hatolt be a fény. A töredékek színei: sötétkék, vörös (csak kevés példányon) és – feltehetően – sárga. Ezek a darabok ugyanis átvilágítás esetén barnának látszanak, amely valószínűleg a romlás színe.

Ez a díszítőelem már igen korán kedvelt volt. Általában nagyobb felületet töltöttek ki vele, például egyes magukban

álló alakok háttérét alkotta, vagy egy alak ruháját borította, mint például az augsburgi dóm Mózeset ábrázoló üvegablakán Mózes ruháját (1010–1050 között) vagy a XII. században készült másik ablakon Oseas próféta ruháját. A svájci Romont plébániatemplomból származó, 1295-ben készült ablakon egy püspök alakjának háttérét alkotják ezek a díszítőelemek.¹³ Ugyancsak háttér Szent Katalin alakja mögött a heiligenkreuzi cisztercita templom szentélyének egyik ablakán, amely 1310–1320 között készült.¹⁴ Ugyancsak a háttér alkotó „szőnyeg” mintája a klosterneuburgi kerengő 1330-ban készült üvegablakán, ahol a háttér elé helyezett kerek keretben Jézus látható az írástudók körében,¹⁵ valamint a lengyelországi Torun domonkos templomában lévő, 1335-ben készült ablakon, amely Jézust Pilátus előtt ábrázolja.¹⁶

Függőleges szegélydíszként, illetőleg a háttér szőnyegmintájának egy sávjában látható ez az elem a karintiai St. Leonhardból származó, Szent Tamást ábrázoló ablakon.¹⁷ Ez az ablak 1340-ben készült. Ugyanebből az időből való egy königsfeldeni, egy frauenfeldi és egy freiburgi ablak is.¹⁸ Mindezeket csupán azért említem sok más hasonló közül, hogy elterjedését és alkalmazását időben is bemutassam. 1340 után is előfordul, ám – amennyire meg tudtam ítélni – a rajz egyszerűsége már megváltozik, cifrábbak a levelek. Maga a kompozíció is, amelybe behelyezik, egy korábbi, már letűnő stílusnak emléke.

Ezt a díszítőelemet egyébként meg lehet találni korai kódexfestményeken is, például egy Kr. u. II. századból származó tekercsen a szöveget szegélyező szalagot díszíti. A szöveg a keleti egyház liturgiáját tartalmazza.¹⁹ A speyeri dóm 1196-ból származó evangeliáriumának egyik ábráján az alvó háromkirályok fejpárnáját díszíti, és ez a motívum kereteli Berthold von Weingarten apát missaléjában a Krisztus bevonulását Jeruzsálembé ábrázolást, amely 1200-ból való,²⁰ továbbá egy aldersbachi kolostorból származó kézirat egyik ábráján szereplő, a Philosophiát ábrázoló alak ruháját. Az ábrázolás a XIII. század elejéről való.²¹ A halberstadti dóm kincstárában őrzött fa szentélyszék belső táblájára festett Szent Katalin ruháját is ez a motívum díszíti.²²

Az itt felsorolt példákat természetesen nincs lehetőség bemutatni, de nem is szükséges, hiszen a mi töredékeinkkel közvetlen kapcsolatuk nincs. Az az egy-két példa is csak a díszítőelemek alkalmazásának módját illusztrálja. A díszítőelemeknek ez az – általunk – 1-es számmal jelölt típusa igen korai, és a „szőnyegstílus”-ba csak később, a XIII. században „nő bele”, mivel igen alkalmas arra, hogy a figurális ábrázolásoknak semleges, szőnyegszerű háttérét alkosson. A „szőnyegstílusnak” és ennek a díszítőelemnek késői változatát – amelyről már említettem, hogy rajzolatában is eltér a koraiaktól – a krakkói Mária-templom két ablakán találtam meg, amelyek 1370-ből valók,²³ illetve ugyanitt másik két ablakon, amelyek az 1400 körüli időben készültek.

A freskó az a műfaj, amelyben nem található meg ez a díszítés, kivéve egy helyen, a felső-magyarországi Felsőzugon (Vysne Ruzbachi), ahol egy 1450-ből származó táblaképen az Angyali üdvözlésen Mária trónusát díszíti.²⁴ Az ok talán abban rejlik, hogy ennek a korai, dekoratív stílusnak falfestményben nem maradtak emlékei? Vagy inkább abban keresendő, hogy a festők, akik ablaküvegfestéssel foglalkoztak és akik falfestéssel, nem voltak azonosak?

2. típus (BTM 74.160.11-26., 3. kép)

Egy szegélydíszítésről van szó, amely a szőnyegmintás háttérből kiemelkedő figurális mezőt keretezte. Mivel ezek a töredékek íveltek, esetükben is erről volt szó. Máskor ez a motívum korona pántját vagy palást szegélyét díszítette. A román ötvösművészetben gyakori ékkövekből és gyöngyökből álló díszítést utánozta.

Töredékeink száma: 32. Szélességük 3,6 cm vagy 3,8 cm. Fehér festékkel alapozott sávban, melyet mindkét oldaláról egy-egy 2 mm széles fehér csík követ, egymást váltva következnek egy rombusz alakú és egy mindkét végén lekerekített, henger alakú forma, köztük esetenként kerek foltocskák vagy indák háromlevelű lóhere motívumával. Színek: kék, vörös, sárga, halványzöld, sötétzöld.

A merseburgi dóm két kerek ablaküvegének keretezésében (4/b. kép) minden elem más színű – mint az ékkövek.²⁵ Ez a színváltás a mi töredékeinken nincs meg. Az egymást követő formákon mindig ugyanaz az alapszín világít át. A rombusz- és hengerformák között töredékenként más és más apróbb díszítőelem is arra enged következtetni, hogy a töredékek vagy több ablakból származnak, vagy egy ablakon több keretel mező helyezkedett el. Több töredék esetében a romlás miatt az eredeti szín már nem határozható meg.

A merseburgi példa különösen azt sugallja, hogy a díszítés különböző ékkövek utánzata. Eredete részben az ötvösségre vezethető vissza, részben ékkövekkel szegélyezett palástokra. A középkor korai szakaszában bőkezűen bántak az ékkövekkel, sőt a rombusz és henger alakú elemek között található kis kerek foltocskák igazgyöngyöket ábrázoltak.

A szászországi Paretz falusi templomában – feltehetően másodlagos elhelyezésben – található két kerek üvegablak.²⁶ Az egyiknek mellkép (Obödientia). A fején lévő korona pántján láthatók hasonló ékkövek gyöngyökkel. A másik ablakon egy szent gallérját díszítik. Az ablakok a XII. század végéről, legfeljebb a XIII. század elejéről származnak. Hasonló mintájú szegély díszíti a – korábban már említett – Dávid- és Mózes-alak palástját is az augsburgi dóm 1010–1050 között készült üvegablakain és a romonti (Svájc) ablak püspökalkájának palástját is. Igen korán kerülhetett át az ötvösségből a díszítőművészetbe, mivel a ravennai San Vitale Theodora császárnét és kíséretét ábrázoló mozaikképének keretelésén már a VI. században megjelent ez a motívum. A szobrászatban is a korona ékköveinek ábrázolására szolgált, mint ahogy a reimsi Musée Lapidaire-ben őrzött Lothar-fej koronáján²⁷ vagy azon a halberstadti szentélyszéken látható, festett Szent Katalin fején lévő koronán, amelyet korábban már említettünk. Falfestmény műfajában is megtalálható és egyértelműen ékkő ábrázolásának látszik a salzburgi Nonnberg 1140–1450 között készült Szent Gergely-alakján lévő palást szegélyének díszítése.²⁸

Leginkább maguk az ötvösművek szolgálnak bizonyítékkul. Egy XI. századi bizánci evangeliárium borítólappja ötvösmunka.²⁹ Ugyancsak bizánci munka az a patena, amelynek peremét ékkövekkel díszítették, és amelyet Konstantinápoly 1204. évi kifosztása után a velenceiek vittek a San Marco kincstárába.³⁰

Azok számára, akik kétségbe vonnák, hogy az üvegablakok esetében is ékkövek ábrázolásáról van szó, idézem Theophylus presbyter 1110–1150 között írt munkájának egy fejezetét.³¹

XXVIII. fejezet. „A drágakövek, amiket a festett üvegekre tesznek. Ha azonban az ablakok üvegén az ablakokra, a keresztekre, a könyvekre, vagy a ruhák ékszereire elütő színű drágaköveket akarsz tenni ólom nélkül, nevezetesen jácintot, vagy smaragdot, a következő módon járj el. Amikor a keresztet a megfelelő helyen, a fejk dicsfényeiben megcsináltad, vagy egy könyvet, vagy a ruhaszegélyek dísrészét, amelyet a festményeken aranyból, vagy auripigmentből lennének, azokat itt az ablakoknál világos, sáfrányszínű üvegből készítsd. Miután ezeket az ötvösmunkák módjára megfestetted, határozd meg azokat a helyeket, ahová köveket akarsz rakni és világos zafirkék üvegből tégy azokra a helyekre, amelyek a jácintnak felelnek meg és zöld üvegből azokra amelyek a smaragdnak úgy, hogy két jácint között mindég smaragd álljon. Miután az üvegeket gondosan helyére illesztetted és rögzítetted, sűrű festékekkel, ecsettel kend körül vigyázva, hogy a festék a két üveg közé ne folyjon be. Így égesd a többi darabokkal együtt a kemencében, és azok úgy megtapadnak, hogy soha többé le nem esnek.”

Meg kell jegyezni, hogy a budai ablak mestere a kivitelezést tekintve felületesebb volt, mint más külföldi társai. Az említett merseburgi ablakokon is ékkövenként változnak a színek. A budai ablakoknál az ékköveket nem helyezték bele a kompozícióba külön-külön, ezért a színek sem változnak ékkövenként. Mint említettem, a díszítőmotívum alapját fedték le vékonyan fehér színnel, kihagyván a festésből az ékkövekre utaló formákat, amelyeken az üveg színe átvilágított. Vannak különböző színű töredékeink, de azt nem lehet megállapítani, hol váltottak a színek, vagy pedig lehet, hogy a töredékek nem egy ablakhoz tartoztak. Festőnk nem volt az üvegfestmények kiváló mestere, csak utánzó. Esetleg más műfajban (táblakép vagy falfestés) volt otthon, és az üveg esetében a kényes technikai megoldásokat kerülte.

3. típus. (BTM 96.52.1–6., 5. kép)

Gyöngysorkeret. Az ún. szőnyegstílusnak elmaradhatatlan eleme. Ez a keretek kerete. Például az előbbieken leírt keretdíszítést kíséri, vagy a figurális ábrázolás háttérét alkotó szőnyegminta sorait választja el. Legtöbbször egyazon ablakon belül is többféle változata van, kisebb-nagyobb gyöngyszemekkel vagy a gyöngyszemek között kisebb méretű gyöngyök, vagy S alakú vonal látható. Ez utóbbi megtalálható a lengyelországi Kaliszban talált töredéken, amely XII. századi,³² Paretzben (XIII. század első fele), Torunban, a domonkosok templomában (1335), a merseburgi dóm kerek ablakfestményein (XIII. század 3. negyede), a brandenburgi Szent Katalin-templom Krisztus keresztre feszítését ábrázoló ablakának szegélyén (XIV. század közepe).³³

A gyöngysor nagyobb szemei között két kisebb gyöngyszem előfordul ugyancsak az imént említett brandenburgi ablakon, Mühlhausenben (Blasiuskirche), a Menekülés Egyiptomba jelenetet ábrázoló ablakon 1330-ban.³⁴ Ezekon kívül még számos helyen. Nem jellemző viszont a XIV. század második felének és a XV. század ablakfestményeinek kompozícióira.

A „szőnyegstílus” korszakának ornamentikáját egyes esetekben nem a megszokott helyen alkalmazták, például a mi I. számúnak nevezett díszítésünket nem háttérborításnak, hanem korona pántjának, máshol egy köpeny szegélyének díszítésére használták, de ez már inkább a német és a francia stí-

lus területének határán fordult elő. Hozzánk ez a stílus feltehetően Szászország területéről, szász telepeseikkel került át.

Gyöngysor díszítésű töredékeink között egyenes és ívelt is megtalálható, és a méretnek és a gyöngysorok közötti díszítéseknek is több változata.

4. típus. (BTM 74.160.27–36.; 96.52.8–11., 6. kép 1–6.)

Egyetlen levél csúcsívben végződő keretben. A díszítmény alsó fele V alakban, keretelés nélkül végződik. 21 töredékünk van ebből a típusból. Kétféle levéltípus különböztethető meg. Az egyik tölgyfalevél, a másik stilizált, szögletesebb rajzú. Az egyik rekonstruálható töredéken mért méretek a következők: magasság: 8,6 cm és legnagyobb szélesség: 6,8 cm.

Itt is az alapot festették fehérre, és a csúcsíves formát 2 mm távolságra még egy 2 mm szélességű fehér csík kísérte. Töredékeink között több sötétkék és kevés halványkék színű van, valamint a romlás miatt meg nem határozható színű.

A „szőnyegstílus”-ban rendkívül gyakoriak a levélminták. Elégé változatos a rajzuk. Egyes esetekben természetben előforduló fajtákat utánoznak, más esetekben stilizáltak. Az is gyakori, hogy csúcsban találkozó íves keretbe helyezik őket, sőt az is általános, hogy a forma alsó fele V alakban vágott. Nagyon változatos módon illesztették bele a szőnyegminta kompozíciójába, ezért nagyon nehéz arra következtetni, hogy a budai töredékek hogyan helyezkedtek el. Olykor pikkelymintához hasonlóan fedik egymást. Ilyenkor egy fa lombozatát kívánják velük ábrázolni. Máskor egyesével függőleges sort képeznek,³⁵ és sok másféle változatban illesztik bele őket a kompozícióba.

5. típus. (BTM 96.52.12–13., 6–7. kép)

Kör alakú keretben, melynek átmérője 6,7 cm, virág. Négy töredékünk van belőle. Egymással nem érintkező töredékek, ezért nem biztos, hogy egyazon darabhoz tartoznak, de a kör sugara mindegyik töredéknél ugyanaz, így hát összerajzoltuk őket. Feltehetően így 6 szírom helyezhető el a körben. A szírmok között kis kerek foltocskák találhatók. Itt is a virág alapját festették fehérrel és a kerek foltot kísérő vékony körvonalat. Eredeti színe a romlás miatt nem látható, de feltételezhető, hogy sárga volt, ugyanis a vörös és a kék szín a romláson keresztül is felismerhető.

Igen jellegzetes eleme a „szőnyegstílus”-nak. Jól beleilleszkedik például a merseburgi dóm kerek üveglakainak karéjaiba (XIII. század harmadik negyede), de előfordul ismétlődő háttérmintaként is, mint például az imént említett naumburgi Mária Magdaléna ablakánál, a dóm nyugati szentélyében, vagy Heiligenkreuz cisztercita kolostortemplomának szentélyében, Sámuel próféta alakja mögött (1295).³⁶ Előfordul a colmari ferences templom ablakát díszítő korongon is³⁷ a XIII. század második feléből megmaradt részleten.

6. típus. (BTM 96.52.14., 6–8. kép)

Egyetlen kis töredék maradt belőle, amelyen egy csúcsos levélvégződés látható, ugyancsak csúcsos keretben. A keret csúcsban találkozó ívei homorúak. Egy helyen a felületi romlás rétege levált, és két réteg között szintelen üveg látható. A romlott rétegek átvilágítva zöldesbarna színűek. Annak ellenére, hogy töredékünkön a levélnek csak kis részlete látható, talán merésznek ítélné a kiegészítéssel rajzoltuk meg, ahogy

ez a levélforma a „szőnyegstílus”-ban elő szokott fordulni – még hozzá elég gyakran. Ez a levélforma (egy ágon három levél) található a Klosterneuburg kerengőjében lévő ablakon, amely Krisztust az írástudók társaságában ábrázolja, és 1330 körül készült.³⁸ A „szőnyegstílus”-hoz tartozó díszítőelemek környezetében tehát ez a részlet csak így oldható fel. Ez a levélforma a korabeli használatban három levél összekapcsolásával volt népszerű. Erre mutat egy svájci freskón lévő hasonmás: Ziefen plébániatemplomában az 1330–1340 között készült Utolsó vacsora freskó szegélyén is ez a minta látható.³⁹

A szövegünkben 1–6-ig sorszámozott díszítőminták nagyon jól azonosíthatók az ún. szőnyegstílus elemeivel. Viszonylag könnyen korhatározható darabok még akkor is, ha nem az üveglakfestmények klasszikus technológiájával készültek, hanem részleteiben csak utánozták azt. Mivel a középkorban még nem tudták az üveget nagy táblákban előállítani, feltételezhető, hogy itt is egy előrajzolt kompozíció szerint szabták ki a különböző színű üveglapokat, de csak a legfontosabb, figurális részletek színeinek elválasztására fordíthatta figyelmét festőnk, és nem bívelődött a díszítőminták aprólékos szétválasztásával. Azokat csak festette. Figurális festményrészlet nem maradt, de az íves keretdarabok tanúsítják, hogy itt is – a szokás szerint – a figurális ábrázolást kiemelték az alpból. Van még egy töredékünk, amelyik figurális ábrázolást bizonyít. Ez egy glória két töredéke (BTM 96.52.30., 7–1. kép). A két töredék külső körívének sugara 7,5 cm. A küllők a kör középpontja felé tartanak. Hasonlóképpen ábrázolták egy korai román üveglakon az ausztriai Steinben⁴⁰ és Strassburgban, a Münster déli oldalhajójában lévő ablakon a gyermek Jézust tartó Mária feje körül.⁴¹

A „konzolos pince” üveglakleletei között elkülönítünk egy másik, nagyobb csoportot. Ezek olyan töredékek, amelyeken bizonyos jelekből arra következtettünk, hogy tányérüvegekből álló ablaktáblákkal voltak kapcsolatban. Például három kis töredék volt levél- és virágmintával, amelyeken a díszítés 2 mm vastagságú, fehérrel festett körív külső oldala mentén helyezkedett el (9. kép). Véleményem szerint a festett körívben belül ólomkeretbe foglalt tányérüveg helyezkedett el. Sajnos egyik töredékről sem lehet megállapítani, hogy a tányérüvegek között háromszögű vagy négyszögű volt a díszített síküveg. Feltételezésünket leginkább a margitszigeti, domonkos apácák kolostorából előkerült⁴² töredékek egy épen maradt darabja (15. kép) igazolja. A három kis töredék (BTM 96.52.15–17.) a szőnyegmintás csoporthoz hasonlóan a fehér festékekkel festett alpból rajzolódott ki. A technológia tehát azonos, de a levélrajzok lágyabbak. Hasonlóságot csak az egyik töredéken lévő háromlevelű lóhere mutat a szőnyegstílusnál tárgyalt keretminta (2. típus) némely töredékén az „ékkövek közé” elhelyezett inda- és lóheremotívummal hasonlóságot. A töredékeken lévő festett kereten belül, az ólomkeret figyelembevételével, az egyiknél 6 cm, a másik kettőnél 8–8 cm átmérőjű ablaktányér képzelhető el, s ezek a méretek igazolható, valós méretek a régészeti leleteinknél.

Mielőtt folytatnánk a konzolos pince és a királyi palota területén más lelőhelyen talált festett ablaküveg-töredékek ismertetését, kis kitérőt kell tennünk. A budai palota területén a legkorábbi ablaküvegleletek – mint az előzőekben már említettük – síküvegek. A legkorábbi kerek tányérüveg töredékben az északkeleti kaputorony mellett ásott kutatóárok 5–6.

rétegeből került elő.⁴³ A kaputoronyt Zsigmond korában, a XV. század elején építették, és a kutatóárok említett rétegeiben Anjou-kori épületbontásból származó, XIV. századi leletanyag volt. Más XIV. századi (velencei) üvegtöredékek között került elő a tányérüveg kis töredéke.

A palota területén és a budai polgárvárosban ennél későbbi lelőhelyről igen sok tányérüveg került elő, melyekről üvegekatalógusomban⁴⁴ részletes jegyzéket készítettem. A legkorábbi tányérüveg-töredék országos viszonylatban a Tolna megyei Váralja-Várfőn került elő Miklós Zsuzsa leletként.⁴⁵ Ez a XIII. századi vár a század végén már elpusztult. Az itt előkerült kis töredék kristályüveg minőségű, velencei üveg volt, 11 cm átmérőjű. A velencei ablaküvegek laposak, szemben a későbbi – egészen más minőségű – ablaküvegekkel, amelyeknek a közepén a megvastagított gyűrű középpontjában kis mélyedés, „köldök” található, amiért „köldökös üvegnek” is szokták nevezni. Ezeket már Magyarországon is előállították – bár tudunk németországi importról is.⁴⁶ A velencei ablaküvegeknek tömör, míg a más fajtáknak visszapödrött, üreges a széle. A méretük is más. A velencei tányérok nagyobbak. A „konzolos pincében” talált nagy mennyiségű ablaktányér között van 9,6, 11, 13, 14 cm átmérőjű. A Margitszigeten előkerült velencei tányérüvegek 10,5 és 12,7 cm átmérőjűek. Ugyanitt a romlott – feltehetően hazai – üvegek átmérője: 8,1 cm. A budai királyi palota LIV. gödréből előkerült romlott üvegek átmérője: 8,4 cm, 9,8 cm és a legnagyobb 9,9 cm volt, ami pedig a XXX. gödréből került elő, annak átmérője 8 cm. Az erősen plasztikus üvegtányérok romlatlan állapotukban sem lehetett átlátni, csak a fényt eresztették be. A kerek ablaktányérok közeit kitöltő háromszögeket közönségesen eltört, kerek üvegekből vágta ki. Amikor a tányérok közé díszített síküveget helyeztek, az már igényes kivitelezésnek számított. A margitszigeti apácakolostor esetében feltételezhető, hogy a festés éppen azt a célt szolgálta, hogy az üvegen ne lehessen átlátni. Mászhoz ezzel is a díszítést kívánták megvalósítani. Az ozorai várkastélyban például a tányérüvegek közötti felületeket zöld színű üvegek töltötték ki.⁴⁷ Ilyen díszítésre utaló nyom volt Budán a konzolos pince leletei között egy sötétkék szegélydarab (BTM 96.52.38.). Az ilyen ablaktáblák összeállítása nem igényelt művészt.

A tányérüvegekből készült ablakok csak mesterségbeni tudást igényeltek, és ezért szélesebb körben alkalmazták őket. A középkori templomokban sem volt minden ablak festett. A tányérüvegekből álló ablakok templomi és világi célokra egyaránt készültek. Erről később még bővebben szólunk.

Tányérüvegek közötti teret kitöltő elem volt minden bizsonnyal növényi indákkal díszített töredékünk (10–3. kép). Hasonlít a margitszigeti töredékekhez (BTM 96.61.2.) (15–5. kép).

Analógia teljes hiányában nem dönthető el pontosan, miként nézett ki az az ablak, amelyhez a következő töredékek tartoztak (11. kép) (BTM 96.52.18–29.; 96.61.6/a–c). A töredékeken levélminta látható, sajnos mindegyiken csak a levelek gömbölyű végződése. Némely töredéken kettő, sőt három ilyen végződés látható egymás közelében, amelyből következik, hogy egy száron vagy indán elhelyezkedő levelekről van szó. Ilyen ábrázolásra több példa is van olyan üvegfestményeken, amelyek a XIV. század közepe után készültek. Ugyancsak a háttérrel töltik ki. Az inda és levelek már nem egy geometrikus, hanem inkább egy természetes ornamentikát képvisel-

nek. A festés technológiája azonban nálunk még mindig az előző stílushoz hasonló, azaz a levelek háttérét festették. Széles ecsetnyommal festették körül a levelek körvonalát, ezen túl pedig a felületet rácsmintával festették le. Mindez fehér színnel történt. Itt tehát nem az emberi alakok háttérét töltötte ki a leveles ág vagy inda, hanem az egész adott felületet ornamentálisan díszítették. Ehhez a csoporthoz sorolhatók azok a töredékek, amelyek önálló, keretelt egységek, és keretelésük homorúan ívelt oldalai miatt azt is fel lehet tételezni, hogy kerek ablaktányérokhoz illeszkedtek. Ezeknek a töredékeknek is romlott a felszíne – amelyről természetesen nem tudjuk, hogy színes volt-e vagy színtelen. A két felület alatt azonban minden egyes töredéknél színtelen üvegréteget, illetve halványkékés vagy halványzöldes árnyalatú, színezetlen üveget találtunk. Ezért ez az ablak a színtelen üvegen fehér festéssel csipkeszerű lehetett – természetesen csak abban az esetben, ha felületi rétegei is színtelenek voltak. Ennél az ablaknál – amint az a töredékeken látható – nem csupán az ablaktányérok közötti kis síkfelület lehetett a díszített, hanem a síküveg nagyobb területet foglalt el. Töredékeink között vannak szegélyrészletek is. Távoli analógiaként olyan példákat lehet említeni, amelyek még az ún. „szőnyegstílus”-ból valók, amikor a háttér egy részletét tányérüvegekhez hasonló sokszögletű üvegsejtek összekapcsolása alkotja – például Erfurtban, a ferencesek templomában, a Simon lakomáját ábrázoló ablakfestményen (1230–1325).⁴⁶ Heiligenkreuzban, a szentély Sámuel prófétát ábrázoló ablakán az alakos ábrázolás háttérében kerek ablaktányérokba és azok közeiben elhelyezkedő négyzetlapokból összeállított szőnyegminta van.⁴⁹ Az előbbi és az utóbbi esetekben is ezek a lapocskák festettek. Természetesen két különböző technika alkalmazásáról lehet szó, amennyiben a síküveg lapokat az előrajzolt ábrázolás szerint kivágták, míg a kerek ablaktányérokot vagy a sokszögletű üvegsejteket formába fűjva, tömegesen állíthatták elő. Ily módon talán nem is lehet egyik vagy másik technikának időben elsőbbséget tulajdonítani, csupán ez utóbbi arra is alkalmas volt, hogy leegyszerűsítse és sokkal általánosabbá tegye az üveglapok alkalmazását és elérhetővé tegye egyre szélesebb rétegek számára. A rácsmintás háttérű, levéldíszes töredékekkel kapcsolatban még meg kell jegyezni, hogy a levélrajzok nem egyformák, kétfajta típusuk van.

A „konzolos pince” leletei között van két kis töredék (BTM 96.61.19.), amelyeknek megvastagított pereme egy sokszög tompaszöglet bezáró két oldala. A perem megvastagított. A töredékek keresztmetszetben két összehajtott réteget mutatnak meg, és azt, hogy a darab enyhén íves: a hátoldal domború volt, az előlap homorú, és itt mutatkozik meg erőteljesen a perem. A darab (az összehajtott rétegek következtében) meglehetősen vastag, és így beilleszthető a legkorábbi üvegeink közé is (10/1. kép).

Több töredékünk van, amelyek olyan kicsik, hogy nem könnyű meghatározni őket. Persze ezek között is van, amelyek emlékeztet valamire. Minden felelősség nélkül hasonlítom két kicsi töredékünket (7., 6–7. kép; BTM 96.61.3.), amelyeknek különlegesen finom díszítése van egy olyan ornamentikához, amelyet ugyancsak a „szőnyegstílus”-ban, a medalionokban kiemelt figurális ábrázolások háttérében lehet egyes esetekben látni. Például Erfurtban, a ferences templomban lévő ablakon Szent Ferencet III. Honorius pápa előtt áb-

rázólo jelenet háttérében (1230–1235).⁵⁰ Olyan apró és finom rajzolat látszik töredékeinken, hogy nehéz elképzelni, hogyan festették csak a háttérét. A festéknek itt már nincs más nyoma, csak az üveg felmárt felszíne. Messziről már szinte nem is látható finomságú díszítés.

A konzolos pince üvegleletanyagából van néhány töredék, amely az előző darabokkal szemben ellentétes technikával készült, amennyiben nem a díszítés alapozását festették ki vékonyan fehér festékkel, hanem magát a motívumot rajzolták meg vastag fehér ecsetvonásokkal (11–13. kép). Ebből a fajtából csak néhány darab maradt. Olyan kevés, hogy ennek alapján analógiát sem lehet találni. Egyelőre a korok is meghatározhatatlan.

Van azonban egy igen érdekes töredék. Mielőtt azonban ezt bemutatnánk, ismertetnem kell néhány más töredéket, amelyek a királyi palota ásatásakor, a palota területén (pince) kerültek elő. Korábban már publikált leletekről van szó⁵¹ (10/5. kép). Ezek a csúcsíves keretbe foglalt tipikus, gótikus levélformák minden kétséget kizáróan későbbiek, mint az ún. szőnyegstílushoz tartozó töredékek. Technikájuk is különbözik azokétól. Kémiai vizsgálat nélkül, pusztán szemrevételezés alapján úgy látszik, hogy a fehérrel festett díszítmény alatt van egy elsődleges festés, amelynek a színe ma már elbarnult, eredeti színe egyelőre nem ismert. Ez a kétrétegű festés jelentkezik egy töredéken a konzolos pincéből. Itt még 3 réteg is felfedezhető. A töredéken lévő ábrázolás egy korona részlete (7/3. kép). A koronát ablaküvegfestményen többféleképpen is ábrázolták, de ehhez hasonló ábrázolás is gyakran előfordul kb. a XIV. század közepe és a XV. század első fele közötti időben. Mellékelt képünk (14. kép) az ausztriai Weitenből származó, Szent Katalint ábrázoló üvegfestmény részlete 1390-ből.⁵² Példának hozhatnánk fel ezenkívül egy üvegfestmény ábrázolását Salzwedelből és egyet Erfurtból a XIV. század közepéről. Egy Madonna sugárkeretben jelenik meg egy Halberstadtban található üvegfestményen (8. kép). Ezt 1420-ra határozták meg.⁵³ Ez az ábrázolásforma is nagyon gyakori üvegfestményeken. Nekünk is van egy töredékünk sugárkeret részletével (7/2. kép), ezért érdemes még egy-két példát említenünk a halberstadti kívül. Előfordul Strassburgban is 1474-ben vagy Lautenbachban 1486-ban.⁵⁴ Mivel mindhárom részlet (7/1–3. kép) a halberstadti Madonnán együtt is előfordul, feltehető, hogy összetartoznak, és hasonló ábrázolás részei.

Visszatérve koronarészletet ábrázoló töredékünkre, ennél a koronát egy – ma már megbarnult – alapra festették fehér színnel, de a korona liliomainak közepét egy harmadik – az alapnál sötétebb, ugyancsak megbarnult – színnel festették meg. Ugyancsak többretegű festés állapítható meg a királyi palota „pince” jelzésű lelőhelyéről származó – már ismertetett –, gótikus levéllel díszített töredékein (10/5. kép), valamint egy töredéken a margitszigeti domonkos apácák kolostorából (15. kép). Ez a festésmód nem engedte át a fényt. Alkalmazásának célját egyelőre nem ismerjük. Láthatjuk tehát, hogy a konzolos pince betöltésébe meglehetősen vegyes korú üvegleletek kerültek bele. Egyesek a XIII. század második felétől 1340-ig terjedő időszakból valók, mások későbbi – már gótikus – stílusúak, és vannak töredékek, amelyek a XV. század végénél, illetve a XVI. század elejénél korábbiak nem lehetnek. Ajánlatos ezt a vegyes korú leletanyagot is figyelembe venni, amikor

a szárazárok betöltésének korát határozzuk meg. A színes és festett ablaküvegek nagyobb része templomhoz vagy kápolnához tartozhatott, különös tekintettel a figurális ábrázolásokhoz tartozó részletekre, de nem szabad kizárni az egyes palotaépületeknél a színes üveglablakok alkalmazását. Naldo Naldinak 1484–1486-ból származó és Pierre Choque 1502-ből való leírásaiban ugyanis említés történik a budai Vár színes üveglablakairól.⁵⁵ Az előbbi Mátyás király könyvtárának színes üveglablakairól szól: „compositae vitreisque coloribus”. Persze kérdés, hogy üvegfestményeket lehet-e ez alatt érteni vagy pedig üvegtányérokra és a köztük lévő színes síklapocskákból összetett üvegkompozíciót, mint amelyet az ozorai várkastélyban⁵⁶ és a visegrádi királyi palotában találtak, illetve amelyből egyetlen kék üveglapocska a budai leletanyagban is megtalálható (BTM 96.52.38.). Színes üveglablakokból megmaradt töredékek kerültek elő a budai domonkos kolostor feltárásánál, továbbá a Tárnok u. 11. és a Tóth Árpád sétány 8. számú telkeken.⁵⁷ Meggyőződésem, hogy országosan sokkal több hasonló leletnek kellene lenni, és csak a feldolgozás hiánya vagy késése miatt nincs róluk tudomásunk.

Az ablakok üvegezésének a síküvegen kívül a másik lehetősége az ólomkeretbe foglalt, ún. tányérüvegekből összeállított ablak volt. Legkorábbi példányát (egy tányérüveg kis töredékét) Miklós Zsuzsa találta a Tolna megyei Váralja-Várfőn, amely kis vár a XIII. század végén már el is pusztult.⁵⁸ Ez a kis töredék romlatlan, teljesen átlátszó „kristályüveg” volt. A mi meggyőződésünk szerint velencei üveg. Eredeti átmérője 11 cm volt. A budai leletet igen bőségesek és sokfélék, így itt jól meg lehetett különböztetni a különböző műhelyek ablaküvegeit. A velenceinek tartott kristályüveg karikák nagyobbak minden más ablaküvegnél. Méreteik: 9,6; 10,5; 11, 12, 13, sőt 14 cm. Teljesen laposak, nincs „köldökük”, a peremük gömbölyű és tömör. Ezzel szemben a tányérüvegek nagyobbik része romlott, méretük: 8, 8,1; 8,2 cm, a legnagyobb méret 8,9 cm. A széltől a közép felé vastagodnak, és pontosan a központjában mélyedés, „köldök” van. A szegélye visszapödrött. A budai leletanyagban a legkorábbi datálható tányérüveg romlott üveg volt. Az ÉK-i kaputorony előtt ásott kutatóárok 5. rétegéből került elő, amely réteg kizárólag Anjoukori leletanyagot tartalmazott. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a „konzolos pince” színes és festett ablaküvegei mellett is kerültek elő jó minőségű (velencei), nagyobb méretű ablaktányérok töredékei, és hasonlóak bukkantak elő a margitszigeti apácakolostornál is. A „konzolos pincéből” előkerült háromszög alakú, festett töredék (9/3. kép) feltehetően ablaktányérok közeit töltötte ki. Stílusa nagyon hasonlít egyes margitszigeti leletekhez (16–5. kép). Jó minőségűek voltak azok a füstszínű, lila és halványkék tányérüveg-töredékek is, amelyek kisebb mennyiségben a budai királyi palota feltárásánál kerültek elő.⁵⁹ Ezekon kívül előkerültek plasztikus díszítéssel készült üvegtányérok is, sugaras vagy sejtmintás plasztikával színtelen kristályüvegből nemcsak a palotában, hanem az előudvarban, sőt az egyik külvárosban is (Tölgyfa utca). Vidéken pedig a Vác városi ásatásoknál.⁶⁰ Ismerünk hasonlókat a X. századból a spanyolországi Cabrából (feltehetően az arabok révén került ide). Dubrovnikból (középkori Ragusa) származik egy XV. századnak meghatározott darab.⁶¹ Verena Han szerint oklevelek bizonyítják, hogy Dubrovnikban is gyártottak kerek ablakszemeket színes és színtelen változatban is. A ve-

lencei üvegesek és Ragusa között közvetlen kapcsolat volt. A színtelen és színes, jó minőségű ablaküveg tehát Ragusából éppúgy jöhetett Budára, mint Velencéből.⁶² Hasonló színes vagy plasztikus díszítésű tányérüvegekről nincs tudomásom az Alpokon túli országok régészeti leletanyagából, arról azonban van egy 1395-ből származó híradás, hogy a regensburgi Rüntinger kereskedőház Velencéből szállított ablaküveget.⁶³ Az ilyen díszített üvegek kis száma arra enged következtetni, hogy nem egész ablakokat üvegeztek velük, hanem csak a sima üvegek közé helyeztek egy-két darabot díszítésül.

Az ablaküvegek különböző minősége is azt mutatja, hogy különböző helyekről importálták, s azzal egyidejűleg hazai huták is gyárthatták, hiszen ebből az áruból igen sok kellett.

A különböző minőségek megkülönböztetése kiderül egy későbbi, XVII. századi adatból is: a Teleki Mihály uzdiszentpéteri udvarházának berendezéséről készült leltárban például az olvasható, hogy a pitvar és az ebédlopalota ablakai „parasztüvegből” voltak, ugyanakkor az úr házának és az írószobának ablakai „kristályüvegből”.⁶⁴ Azoknak az ablaktányéroknek a romlottságát, amelyek nem Velencéből érkeztek, nem feltétlenül földbe kerülésük okozta. Egy 1646-ban készült leltárban – amely az erdélyi Nagybükkösön Kemény Péter udvarházának berendezéséről készült – ezt olvashatjuk: „... a pince feletti kis házban ... az három üveglablak az üvegtányérok elromladoztak ...”.⁶⁵ Sok XVII. századi erdélyi leltárban olvashatunk ablakokról, amelyekről egy-egy tányér már hiányzik. Az ólomkeretek elég jó védelmet biztosítottak egy viharos széltől becsapódó ablak számára, amelyről legfeljebb egy-két tányért kellett kicserélni, ezért egyik-másik lelőhelyen lehetnek különböző minőségű, különböző eredetű és különböző időből származó darabok. Ilyen ablaktányérokra álló ablakot sokáig, még a XVII. században is használtak, s mivel a festett üveglablak minden bizonnyal drága volt, még a templomokban sem volt ilyen minden ablakon. A tányérüveget pedig egyházi épületeken kívül világiakon is alkalmazták.

Magyarországon a középkori ásatásoknál sok tányérüveg kerül elő, különböző minőségben. A Hess András tér 1. sz. telken feltárt lakóház emésztőgödöréből velencei minőségű üvegtányér-töredékek kerültek elő⁶⁶ (igaz, ezek idekerültek a közeli Nagyboldogasszony-templomból is). Hasonló minőségű üvegek kerültek elő az I., Fortuna u. 18. sz. polgárház kutatásánál is. A Dísz tér 8. sz. ház kútjából kétféle minőségű üvegtányérokra találtak.⁶⁷ Budán, a Tölgyfa utcában egy polgári telken plasztikus díszítésű töredék került elő.⁶⁸ A Csalogány utcán és a Rudas fürdő mellett gyengébb minőségű üvegek kerültek napvilágra.⁶⁹ Ugyanilyen minőségű üvegeket találtak a pécsi domonkosok feltárásánál,⁷⁰ Székesfehérvárott, a Géza fejedelem terén (itt is egyházi épületről származhatott) és a palotai külváros Selyem utcájában, ahol egykor a johaniták kolostora állott.⁷¹ A kánai apátság temploma mellett, Győrben, a Káptalan-dombon,⁷² sztergomban, a várban és Vértesszentkereszten, a kolostornál,⁷³ Segesd-Pókaföldön, az egykori város területéről,⁷⁴ Felsőnyék várából.⁷⁵ A kőszegi várban és a visegrádi palotában velencei minőségű ablaktányér-töredékek kerültek elő.⁷⁶ A mogyoródi bencés apátság területéről,⁷⁷ a váci Széchenyi utcában feltárt polgári városrész (német város) területéről, ahol plasztikus díszítésű tányérüveg is előfordult.⁷⁸ Márianosztra-Toronyalja lelőhelyen egyszerre kétfajta minőségű üveget is talált a feltáró régész.⁷⁹ Ab-

lakok üvegezéséről a leleteken kívül értesülni lehet egyes városok szerencsésen megmaradt számadáskönyveiből is. Igaz ugyan, hogy az nem mindig derül ki, hogy kerek ablaktányérokából álló ablakokról van-e szó vagy színes, síküvegekből készült mozaikokról. Ahol azonban a szövegből mégis kiderül, ott már következtetni lehet arra is, hogy készítője egyszerű mesterember vagy művész volt-e.

Sopronban egy bizonyos Klaus festőnek 1424, 1426, 1427, 1429 és 1431 években fizettek a városháza ablakaiért. Az 1427-ben kifizetett összeg kapcsán kiderül, hogy az emeleti nagyterem ablakairól van szó („Item Klaus dem maler hab ich geben von meiner herrn wegwn 1 tal. und X den wiener, das er die glas im rathaws für die grossen stübvenster bemacht hat” – Schadendorf Tamás számadáskönyve 1421–1428 között).⁸⁰

Az első városházáról van szó, amely 1422–1459 között a Kolostor u. 9.–Új u. 12. szám alatt volt. Ugyanez a Klaus festő 1459 után a második városháza számára is dolgozott. Ez utóbbi a Tábormok-házban működött.⁸¹ Utóbbi hely esetében azonban a szöveg nem utal ablakfestményre. Ugyancsak az első városháza számára a toronyszoba ablakára 1433-ban csináltattak egy bizonyos André mesterrel üvegeablakokat (zwei glas), amelyekért 15 solidust fizettek. 15 solidus egyenlő volt 450 denárral. Ugyanebben a szobában készített egy másik mester kályhát VI. sol. X. denár értékben, azaz átszámítással 190 denárért. Az ablakkal végzett munka tehát értékeesebb volt, ezért lehetett festett üveg is?⁸²

A számadáskönyv 1433-as bejegyzéséből azonban kiderül, hogy az első városháza emeleti nagytermének ablakai nem voltak mind üvegezve.

„Item umb VII räm [ablakkeret] zu den venstern in der vordern stuben im rathaus und umb papir zu sliemen [ablakra való hártya] LII den.” Itt jegyzem meg, hogy 1437-ben a soproni kórház kiadásaival kapcsolatban szó van ablakra való hártya (sliemen) kifizetéséről.⁸³ Az üvegezés tehát nem volt általános ekkor még.

Schöttel Mihály soproni polgármester és kamarás számadáskönyvében 1499. január 22-én bejegyezték, hogy a „taczhaws” ablakaira részben ablakhártyaakra, részben üvegezésre (glasscheiben) adtak ki pénzt.⁸⁴ A ház az adószedéssel volt kapcsolatos épület.

1490-ben a soproni harmincad bevételei között három ízben is szerepel ablaküveg behozatala. 1518-ban a kolostor üvegezésével kapcsolatban háromszáz ablaktányéért vásároltak XII sol. den értékben. Mivel 1 solidus 30 denár volt, következésképpen 1 üvegtányér 1,2 denárba került.⁸⁵ Az oklevél „glaser”-nek nevezte azt, aki az üvegezés munkáját elvégezte.

1524-ben a felső fürdőház (Oberes Bad) ablakait üvegezték be. A fürdő a városé volt, a munkát is a város végeztette. A fürdőház az Ikva partján állott.⁸⁶

Stornó Ferenc a soproni Szent Mihály-templom újjáépítése során talált részben díszítményekkel, részben alakos ábrázolásokkal festett üvegeablak-töredékeket.⁸⁷ Nagy kár, hogy ezek a töredékek ma nincsenek meg. A soproni polgárok igen sok adományt tettek a templom javára, így például 1403-ban Stichenwinkwl István végrendeletileg a Szent Kereszt-oltár feletti ablak üvegezésére adományozott.⁸⁸

Pozsonyból a XV század első feléből vannak adatok üvegeablakok készítésére. 1434-ben már a hóhér lakásán is

üvegeablak volt. Ebben az évben 3 üvegesről is említés történt: Niclas, Nicolas és Gaspar, akik az ablakot üvegezték. 1441-ből van egy végrendelet, amelyben a Szent Miklós-templom ablakainak üvegezésére hagyományoztak pénzt. 1442-ben egy bizonyos Teginger Miklós – akit festőnek neveztek – kapott pénzt a víztorony ablakának üvegezéséért. 1451-ben ő készítette a városháza ablakainak vasrácsait. Az 1451. évi számadáskönyv a városháza üvegeablakainak említésénél arról is szól, hogy azok festett üvegeablakok voltak. Nem tudni, hogy ennek a készítését is Teginger festő végezte-e? Az mindenestre kitűnik az adatokból, hogy többféle mesterséget is el tudtak látni.⁸⁹

1365-ből van egy adat egy bizonyos Miklós festőről, aki kassai polgár volt, és aki szerződést kötött a leleszi préposttal avégett, hogy a leleszi egyház részére 4 üvegeablakot készítsen 100 arany forintért.⁹⁰ A kassai Szent Erzsébet-székesegyház leégett, és a XIV. században épült újjá. Ennek ablakairól 1460-ból és 1469-ből van adat:

1460: „Item eodem die Stephanus Helt dictus de Brunna vitreator adeptus est ius civile, tenetur laborare in ecclesia parochiali in vitris fenestrarum.”

1469: „Niclas von Perga feria secunda ante Fabiani et Sebastiani martyram adeptus est ius civile tenetur laborare fenestralia in ecclesia beatae Elisabeth.”⁹¹

Meglepő, hogy Eperjesen 1447-ben a fürdőháznak is festett üvegeablakai voltak: „Item pictori de fenestris in balnes”.⁹² 1486-ból az eperjesi kórház építési számadásaiban esik szó a kórház üvegeablakairól (a szövegből nem derül ki a milyensége). Feltehetően nem festett, hanem tányérüvegekből álló ablakokról lehetett szó. 1489-ben pedig Mátyás eperjesi polgár hagyott végrendeletileg bizonyos összeget a Szent Miklós egyház üvegeablakaira.⁹³

Bártfán a Szent Egyed-templom ablakainak üvegezésére 1458-ból és 1497-ből maradtak elszámolások. Az utóbbi évben két festő, Valentinus pictor és Bartholomeus pictor számolt el több ízben is ablaküvegezésért pénzt. A szövegből nem derül ki, hogy festett üvegeablakok voltak-e, de erre lehetőség van, mivel mindkettő festő volt.⁹⁴

Egerben, Estei Hippolit számadáskönyvében 1500-ban és 1501-ben üvegeablakok készítéséért kifizettek egy bizonyos „Kismester” nevű mestert („magistro qui vocata Kysmester”). 1508-ban pedig ugyanilyen munkáért ennek a felesége kapott pénzt, aki nemcsak a várban, hanem a Szent János-templomban is üvegezett ebben az évben egy másik, Martinus de Bodon nevű mesterrel együtt. Ablakfestményeket a szöveg nem említ, tehát feltehetően tányérüvegekből rakott ablakokról volt szó.⁹⁵

1496-ban Kolozsvár város számadásai között található ablaküvegeztetésre kiadás. Ezúttal nem csupán a mester nevét jegyezték fel, de az ablak minőségére is pontos leírást kaptunk: „Item Gothardo super discos vitrorum pro fenestris ad consulum dedimus 1 fl.”⁹⁶

1492-ben a kolosmonostori apát kötött egyezséget egy Kolozsváron lakó Lukács nevű mesterrel, hogy a Szűz Mária-templomra és a barátok házára „ablakokat, képeket és más egyházi szereket” készítsen.⁹⁷ A szövegből kitűnik, hogy a középkori mesterek milyen sokoldalúak voltak. A szövegből itt ugyan nem derül ki, hogy az ablakok is „képek” voltak-e, de Lukács mester mindenképpen festő is lehetett, s talán ötvös is

A XV. század végéről azonban van egy adat egy bizonyos Nicolaus pictorról, aki a városi plébániatemplom számára üvegfestményen dolgozott.⁹⁸ Ebben a városban és más városokban, többek között Budán is, laktak polgárok, kiknek a neve mellé a számadáskönyvek vagy más városi okiratok az „üveges” jelzöt illesztették, de nem szóltak arról, milyen munkákat végeztek. Nem tudni, ablakok üvegezésével, ablakfestmények készítésével foglalkoztak-e, avagy olyan mesterek voltak, kiknek a város közelében hutájuk volt, és az év bizonyos szakában előállították azt a sokféle üvegárut, melyek ásatásaink során kerültek felszínre. Előző példáinkból látható, hogy a középkori mesterek igen sokoldalúak voltak, ugyanakkor ennek ellenkezőjére is van példa, ti. egyfajta áru előállítását többen végezték. Velencei okmányokból értesülhetünk arról, hogy alkalmanként az üveg anyagának az előállítására és az üvegfűvés külön-külön mesterség volt, miként az üvegpoharak festését is más végezte, mint az üvegfűvást.

Mátyás király kancelláriájának 1476. évi irataiból kitűnik, hogy az üveglakot készítőket a festőkkel és a gemmakészítőkkel közös céhben tömörültek.⁹⁹ Entz Gézának az erdélyi mesterekről gyűjtött adataiban pedig 1520-ban a szebeni festőcéhről olvasható a következő: a festőlegénynek el kellett készíteni egy Mária-képet és egy üvegeképet. Ugyanitt olvasható 1523-ból, hogy a brassói festőcéhbe tartoztak még az asztalosok, az üvegesek és a képfaragók is.¹⁰⁰

Németországban, Franciaországban, Svájcban, Ausztriában, Csehországban annyi középkori üvegfestmény maradt fenn, hogy közös elhatározással elkezdték a „Corpus vitrearum Medii Aevii” vaskos köteteinek kiadását, amelyekből

eddig már jó néhány jelent meg. Bizonyára ezekben az országokban is sok alkotás pusztult el, de még mindig érdemleges mennyiség maradt meg. Okleveleinkből – mint láttuk – kiderül, hogy Magyarország egyházi épületeiben is szép számmal lehetett üvegfestmény. Ezekből mégsem maradt meg semmi, kivéve néhány töredéket Visegrádon és azokat, amelyeket itt, Budán hozott felszínre a régészeti kutatás. Városaink szinte valamennyi gótikus templománál előfordultak nagy tűzvések, és gyakoriak voltak a katolikusok és a protestánsok közötti villongások a törökök által meg nem szállt területeken. Utóbbi esetekben feljegyezték a templomi berendezések pusztítását, de üvegfestmények pusztulásáról sehol sem tettek említést, pedig mindkét esetben elég ok volt arra, hogy az üveglakok is elpusztuljanak.

Bemutatott leleteink korát nem minden esetben tudjuk meghatározni. Leginkább a korai darabok esetében lehetett a korukat megközelíteni. Tág határok között a figurális ábrázoláshoz tartozó töredékek is meghatározhatók. Ezeknél a többrétegű festés azzal magyarázható, hogy ezek a részletek egymást fedő alakos kompozíciókhoz tartoztak. A technológiák minden korszakban analógiákat nélkülöző helyi szokásokra utalnak. Az irodalmi emlékekből az olvasható ki, hogy voltak „festők” és voltak „üvegesek” (vitripar, Glaser), vagyis mesterek. Jóllehet a festők is sokoldalúak voltak, hiszem, hogy képességeiket megkülönböztették már a maguk korában is. Úgy vélem továbbá, hogy a kerek ablakszemekből álló ablaktáblák díszítéseiről e csekély maradványok is sokkal többet elárulnak, mint amennyit ezekről tudtunk. Datálásuk azért is nehéz, mivel nincsenek analógiák.

JEGYZETEK

- MESTER 193–194. és 124–126.; ZOLNAY 42., 81. és a 125-ös jegyzet említi az ún konzolos pince lelőhelyet. A leletek részletes tárgyalása helyett azonban csak arról ír, hogy a palota előudvarán lévő házakat Zsigmond korában, a palota északi bővítésével és az erődrendszer északra tolásával kapcsolatban bontották le és töltötték fel szeméttel. A leletanyag későbbi, részletes feldolgozásai során azonban a feltöltés sokkal későbbinek bizonyult. Magam is 66 lelőhely üveganyagát vizsgáltam meg, és azt tapasztaltam, hogy a legalsó, XIII. századi és eredeti kultúrreteg kivételével minden árok feltöltésében XIII–XVI. századig terjedő leletanyag volt, ami azt jelenti, hogy a házak lebontására és a terület feltöltésére a XVI. század eleje előtt nem kerülhetett sor. GYÜRKY 1987. 47–68.
- GYÜRKY 1986; GYÜRKY 1991a
- A legnagyobb méretű ablaküvegek töredékeinek leltári száma: BTM 74.58.1–100.
- GEREVICH 389. ábra a XII. gödör teljes leletanyagát ábrázolja.
- Miklós Zsuzsának ezúttal köszönöm, hogy megismertette velem a leletét.
- GYÜRKY 1987. Göttingentől délre, Bramwaldban feltártak egy 1200–1240 között működő üveghutát, amelyből hasonló, 4 mm vastagságú, legömbölyített és megvastagított peremmel rendelkező üveglakok kerültek elő.
- WOLTMANN–WOERMANN Abb. 13/a–b.
- ÉBER L.: Művészettörténeti tanulmányok. Bp., 1909
- SALCH Ch. L.: La clef des chateau forte d’Alsace. Dictionnaire. Lichtenberg, 1995
- BTM 1952.41. A XL. sz. gödör többi üvegleletének felsorolását l. GYÜRKY 1986. 117.
- FRENZEL–FRODL–KRAFT 93–114.
- GOETZ 19.
- GANZ Abb. 160.
- WENZEL H.: i. m. (1949) 53. Abb. 15.
- BALKASS–BUCHOWIECKI–FEUCHTMÜLLER Abb. 160.
- Polskie szklo. Wroclaw 1987. II. színes tábla.
- FRODL–KRAFT Abb. 4.
- Königsfelden, kolostortemplom, Szent Ferenc-ablak (1325–1330). Az egymás fölé helyezett keretekbe foglalt jelenetek mindegyikén a háttérminta. GANZ Abb. 161.; BURGER–SCHMITZ–BETH Abb. 195. 397. 403.
- 2000 Jahre Christentum. Hg. Stemberger. G. Salzburg 1983. 29.
- FISCHER Abb. 24. 30.
- KARLINGER Taf. 20.
- Kunst des Mittelalters im Sachsen. i. m. 1967. 300.
- Polskie szklo i. m. 1987 Abb. 142–143. 145.
- RADOCSAY XLVI. tábla.
- DRACHENBERG–MAERKER–RICHTER Abb. 28–29.
- MAERKER 200. Abb. 2–3.
- SOUCHAL 82.
- OETTINGER K.: Österreich. Kunst und Kunstschatze.

- Insbruck-Frankfurt am Main, é.n.
29. Würzburg Universitätsbibliothek. 2000 Jahre Christentum. Salzburg, 1983. 720.
 30. Ua.
 31. Az idézet a Budapesten 1983-ban megjelent magyar nyelvű fordításból való.
 32. DABROWSKI 395. A St. Pawla-templom ásatásából származó üveglak-töredékek, amelyeknek pontosan ugyanolyan a festési technikájuk, mint a budai daraboknak, ti. hogy a hátteret festették fehér színnel. A polskie Szklo do polowy XIX. wieku. Warszawa 1987 című kötet 137–140. képei ebből az ásatásból származó több töredéket is közölnek, amelyeken még több hasonlóság fedezhető fel a budai töredékekkel.
 33. DRACHENBERG–MAERKER–RICHTER Abb. 63.
 34. Mint az előbbi, Abb. 65.
 35. WENZEL H.: (1949) i. m. Abb. 7.
 36. FRODL–KRAFT 309. Abb. 3.
 37. BECKSMANN 287. Abb. 1–4.
 38. BALKASS–BUCHOWIECKI–FEUCHTMÜLLER Abb. 27.
 39. GANZ Abb. 152.
 40. WENZEL H.: (1949) i. m. Abb. 1. Egyébként a glóriát falfestményeken is igen gyakran ábrázolták ily módon, például a veszprémi Gizella-kápolnában a két apostol falképén (XIII. század). A visegrádi királyi palota leletei között is van egy freskótöredék glóriás fej ábrázolásával hasonló megoldással. Ez nyilvánvalóan a XIV. századnál nem korábbi.
 41. WENZEL H. (1949) i. m. Abb. 9.
 42. Feuer Istvánné ásatása
 43. GEREVICH 74–75. kép
 44. GYÜRKY 1986. 1–2. típus. 10–11. p.
 45. Miklós Zsuzsának ezúton köszönöm, hogy leletét felhasználhattam.
 46. KOVÁTS 133.
 47. GYÜRKY 1991a. 45. 44. kép
 48. DRACHENBERG–MAERKER–RICHTER Abb. 8.
 49. FRODL–KRAFT Abb. 3.
 50. DRACHENBERG–MAERKER–RICHTER Abb. 9.
 51. GYÜRKY 1986. XLV. tábla, 2. kép p. 10. I/1 típus, b) változat 1 tétel.
 52. BALKASS–BUCHOWIECKI–FEUCHTMÜLLER Abb. 55.
 53. DRACHENBERG–MAERKER–RICHTER Abb. 117.
 54. Bilder aus Licht und Farbe. Meisterwerke spätgotischer Glasmalerei. „Strassburger Fenster” in Ulm und ihr künstlerisches Umfeld. Ausstellungskatalog Ulmer Museum 1995. Abb. 24., 26., 26/1., 34. Az Abb. 82. képen Mária koronája is hasonló ábrázolás.
 55. BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában. Bd. I. Bp., 1966.
 56. Feld István régész lelete. GYÜRKY 1991a. 43., 44. kép. 54. p. Visegrád
 57. GYÜRKY 1986. 9. I/1 típus, a) változat
 58. Miklós Zsuzsa lelete. Köszönetet mondok a felhasználásért.
 59. GYÜRKY 1986 i. m. 12. I/2. típus b) változat
 60. Előbbi, 59. jegyzet 12 c) változat. GYÜRKY 1991a 65. kép
 61. La collection de verres musulmans de fabrication locale conserées dans les Musées de Tunisie. Bulletin de l'association internationale pour l'histoire du verre. 6 (1971–72.) 90. Abb. 71. HAN V. Verre á vitre découvert dans la ville haute de Belgrade. Bulletin de l'association internationale pour l'histoire du verre. 6 (1971–72.) 151–153. Fig. 120.
 62. HAN 1973. 132.
 63. EIKENBERG 80., 131.
 64. NAGY 141.
 65. NAGY 80.
 66. A leőhely valamennyi leletét az ActaArchHung 34 (1982) számában publikálták, kivéve ezt az ablaktányérléletet. Ennek mérete: 11,7 cm.
 67. A Fortuna u. 18. sz. ház feltárását Altman Júlia és Zádor Judit végezték, az üvegleletekről szakértői véleményt készítettek. Ez ideig publikálatlan. A Dísz tér 8. sz. kút 3 lelete publikálva: GYÜRKY 1986. 12 a) változat, 12. sorszám. Méreteik: 7 cm, 9 cm, 11,6 cm.
 68. Kocsis Edit lelete. Publikációja előkészületben a Budapest Régiségeinél.
 69. Szent Péter templom H. Gyürky K. feltárása, a Rudas fürdő melletti kis templomot Lócsy E. tárta fel. Az ablaküvegleleteket egyik esetben sem publikálták. Első említés: GYÜRKY 1986
 70. Kárpáti Gábor feltárása. GYÜRKY 1991a. 31.
 71. Siklósi Gyula feltárása. GYÜRKY 1991a. 33.
 72. Szőke B.–Szőnyi E.–Tomka P. ásatása. GYÜRKY 1991a. 35. Meg kell jegyezni, hogy itt nagyméretű – átm.: 10 cm – velencei üvegek kerültek elő.
 73. GYÜRKY 1991a. 39. (Esztergom) – ua. 39. (Vértesszentereszt)
 74. GYÜRKY 1991a. 41. Magyar Kálmán feltárása
 75. GYÜRKY 1991a. 42. Miklós Zsuzsa ásatása
 76. GYÜRKY 1991a. 54. Újabb, teljes felsorolás: MESTER 1997. 19., 24.
 77. GYÜRKY 1991a. 58. Kvassay Judit leletmentése
 78. GYÜRKY 1991b. 109. Kép: 3. tábla. A kép késő középkori üveg, romlott; 4. tábla, 7–8. kép: plasztikus díszítésű velencei üvegek; 6. tábla, 3. kép: 11 cm átmérőjű velencei üveg töredéke. Miklós Zsuzsa ásatása.
 79. Miklós Zsuzsa ásatása. Publikálatlan.
 80. HÁZI 1931. 375.; Schadendort Tamás számadáskönyve 1427–1428. (idézett sorok 1427-ből).
 81. MOLLAY 237.
 82. HÁZI 1933. 15.
 83. HÁZI 1933. 10., 60.
 84. HÁZI 1938. 90.
 85. HÁZI 1936. 345. és 249.
 86. HÁZI 1938. 428–431. 434.
 87. HENSZLMANN 42.
 88. HÁZI 1921. 148.
 89. ORTVAY 317.
 90. A leleszi bizottság jelentése: ArchÉrt (1871) 620.
 91. KEMÉNY 341.
 92. IVÁNYI 1917. 4.
 93. IVÁNYI 1932. 255.
 94. MYSKOVSKY 17.
 95. Estei Hippolit püspök egri számadáskönyve 1500–1508. Eger, 1992
 96. SZABÓ 571.
 97. BARABÁS 81.
 98. ENTZ 259.
 99. KOVACHICH M. G.: Formulae Solennes Stylii in Cancellaria, Curiaque Regum. Pestini 1799 Pars II. 91–98.
 100. ENTZ 259.

- 2000 Jahre Christentum. Hrg. Stemberger, G. Salzburg, 1983.
- BALKASS-BUCHOWIECKI-FEUCHTMÜLLER=BALKASS, P.-BUCHOWIECKI, W.-FEUCHTMÜLLER, R.: Gotik in Österreich. Wien, 1961.
- BALOGH=BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában 1. Bp. 1966.
- BARABÁS=BARABÁS Samu: Egy kolozsvári képíró a középkorban. ArchÉrt 18. 1898. p. 81.
- BECKSMANN=BECKSMANN, R.: Bemerkungen zu einer gotischen Ornamentscheibe aus der colmarer Franciskanerkirche, in der Sammlung Bremen. Bonner Jahrbücher 116. 1966.
- Bilder aus Licht und Farbe. Meisterwerke spätgotischer Glasmalerei. „Strassburger Fenster“ in Ulm und ihr künstlerisches Umfeld. Ausstellungskatalog Ulmer Museum, 1995.
- BURGER-SCHMITZ-BETH=BURGER, FR.-SCHMITZ, H.-BETH, I.: Die österreichisch-bayerischen Lande 2. Die deutschen Malerei. In: Handbuch der Kunstwissenschaft. Berlin, 1917.
- DABROWSKI=DABROWSKI, K.: Wczesnosredniowieczne witraze z Kalisza. In: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 9. 1961.
- DRACHENBERG-MAERKER-RICHTER=DRACHENBERG, E.-MAERKER, K. J.-RICHTER, K.: Mittelalterliche Glasmalerei in der DDR. Berlin, 1979.
- ÉBER=ÉBER László: Művészettörténeti tanulmányok. Bp., 1909.
- EIKENBERG=EIKENBERG, W.: Das Handelshaus der Rutinger zu Regensburg. In: Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Geschichte 43. Göttingen, 1976.
- ENTZ=ENTZ Géza: Művészek és mesterek az erdélyi gótikában. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1957.
- FISCHER=FISCHER, O.: Geschichte der deutschen Malerei. Deutsche Kunstgeschichte 3. München, 1942.
- FRENZEL-FRODL-KRAFT=FRENZEL, G.-FRODL-KRAFT, E.: Auf der Tagung „Corpus vitrearum medii aevii“ Erfurt, 1982. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 17. 1963. p. 93-114.
- FRODL-KRAFT=FRODL-KRAFT, E.: Die „Figur im Langpass“ in der österreichischen Glasmalerei. In: Kunst des Mittelalters in Sachsen. Festschrift Wolf Schubert. Weimar, 1967.
- GANZ=GANZ, P.: Geschichte der Kunst in der Schweiz. Basel, 1960
- GEREVICH=GEREVICH László: A budai Vár feltárása. Bp., 1966.
- GOETZ=GOETZ, O.: Die Technik mittelalterlicher Glasmalerei. Meisterwerke mittelalterlicher Glasmalerei aus der Sammlung des Reichsfreiherrn von Stein. Hamburg, 1966.
- GYÜRKY 1986=H. GYÜRKY Katalin: Az üveg. Katalógus. In: MHB 5. Bp., 1986.
- GYÜRKY 1987=H. GYÜRKY Katalin.: Mittelalterliche Glasfunde aus dem Vorhof des königlichen Palastes von Buda. ActaArchHung 39. 1987. p. 47-68.
- GYÜRKY 1991a.=H. GYÜRKY Katalin: Üvegek a középkori Magyarországon. In: BTM Műhely 3. Bp. 1991.
- GYÜRKY 1991b.= H. GYÜRKY Katalin: A váci Széchenyi utca középkori üvegleletei. In: Váci könyvek 5. Vác, 1991.
- HAN 1971.=HAN, V.: Verre á vitre découvert dans la ville haute de Belgrade. Bulletin de l'association internationale pour l'histoire du verre. 6. 1971-72.
- HAN 1973=HAN, V.: Die Lsaerzeugung des 14. und 15. Jahr in Dubrovnik. Organisation und Technologie. In: La formation et le developpement de métiers au Moyen Age (V-XIve siecle). Colloque internationale organisée par le comité des recherches sur les origines des villes. Bp. 1973.
- HÁZI 1921=HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921.
- HÁZI 1931=HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története. 2/2. Sopron, 1931.
- HÁZI 1933=HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története 2/3. Sopron, 1933.
- HÁZI 1936=HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története 2/4. Sopron, 1936.
- HÁZI 1938=HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története 2/5. Sopron, 1938.
- HENSZLMANN=HENSZLMANN Imre: Magyarország csúcsíves stílus műemlékei. Bp. 1888.
- IVÁNYI 1917=IVÁNYI B.: Eperjes, szabad királyi város műtörténeti adata. 1. Középkori festők. Bp., 1917.
- IVÁNYI 1932=IVÁNYI B.: Eperjes szabad királyi város és levéltára. 2. Szeged, 1932.
- KARLINGER=KARLINGER, H.: Die hohromanische Malerei in Regensburg. München-Berlin-Leipzig, 1920.
- KEMÉNY=KEMÉNY L.: A kassai Szent Erzsébet egyház története. ArchÉrt 10. 1890. 341.
- KOVÁTS=KOVÁTS F.: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században. Bp. 1902.
- MAERKER=MAERKER, K. J.: Zwei romantischen Rundscheiben in Paretz. In: Kunst des Mittelalters im Sachsen. Festschrift Wolf Schubert. Weimar, 1967.
- MESTER 1994=MESTER Edit: A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. In: Visegrád Régészeti Monográfiái 1. Visegrád, 1994.
- MESTER 1997=MESTER Edit: Középkori üvegek. Visegrád, 1997.
- MOLLAY=MOLLAY Kálmán: Három középkori városháza. Soproni Szemle 1977.
- MYSKOVSZKY=MYSKOVSZKY V.: Bártfa középkori műemlékei. A Szent Egyed-templomnak műrégészeti leírása. In: MonHungArch.. 4. 1. rész. Bp., 1879.
- NAGY=B. NAGY, A.: Várak, kastélyok, udvarházak. Bukarest, 1973.
- OETTINGER=OETTINGER, K.: Österreich. Kunst und Kunstschätze. Innsbruck-Frankfurt/Main, é. n.
- ORTVAY=ORTVAY Tivadar: Pozsony város története. 2/1. Pozsony, 1895.
- RADOCSAY=RADOCSAY Dénes: A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955.
- SALCH=SALCH Ch. L.: La clef des chateau forte d'Alsace. Dictionnaire. Lichtenberg, 1995.
- SOUCHAL=SOUCHAL, F.: Das hohe Mittelalter. Baden-Baden, 1968.
- STEPHAN-WEDEPOHL-HARTMANN=STEPHAN, H. G.-WEDEPOHL, K. H.-HARTMANN, G.: Die Gläser der hochmittelalterlichen Waldglashütte Steimcke. Berichte über die Grabungsergebnisse. ZfAM 20. 1992. p. 89-123.
- SZABÓ=SZABÓ Kálmán: Művelődéstörténeti adatok. Kolozsvár város 1496. számadása. Történelmi Tár, 1883.
- WENZEL H: Glasmahler im Mittelalter. ZfK (1949)

KATALIN GYÜRKY

ÜBER DIE VERGLASUNG DER FENSTER
UND ÜBER DIE GLASMALEREI IM MITTELALTERLICHEN UNGARN

Ungarn war Jahrhunderte lang ein von Kriegen und fremden Belagerungen verwüstetes Gebiet, wo mittelalterliche Andenken kaum zu finden sind, und nicht einmal eine einzige echte Glasfenster die Zeiten überlebte. Ihre Erwähnung ist nur in relativ späteren schriftlichen Quellen zu finden. Die Überreste kamen bei archäologischen Ausgrabungen ans Tageslicht. Die reichsten Fundstellen befinden sich auf dem Gebiet des budaer königlichen Palastes.

Hier wurden die ältesten Flachglasfragmente in einer Abfallgrube entdeckt, dessen Fundmaterial aus den 13. Jahrhundert stammte, und auch Gefäßbruchstücke byzantinischer Art enthielt. Diese letzten kamen in Ofen nur bis 1300 vor.

Die Fensterscheiben waren dick geformt, grün und auf Maß geschnitten (Bild 1.). Glasscheiben ähnlicher Art fand man auch in dunkelblauer Farbe. 6

Von einer Fundstelle gemischten Alters – im Mittelalter aufgefüllt – stammt eine große Menge von farbigen und bemalten Fensterglasbruchstücke. Sie stammen aus verschiedenem Zeitalter. Eine Gruppe ist (Bilder 2-6.) mit Ornamenten versehen Die einzelnen Motive ahmen den verbreiteten "Teppichstyl" des deutschen Sprachgebiets nach. Die Blütezeit dieses Stylls ist auf die Periode zwischen dem 13. Jahrhundert und dem Jahr 1340 zu setzen.

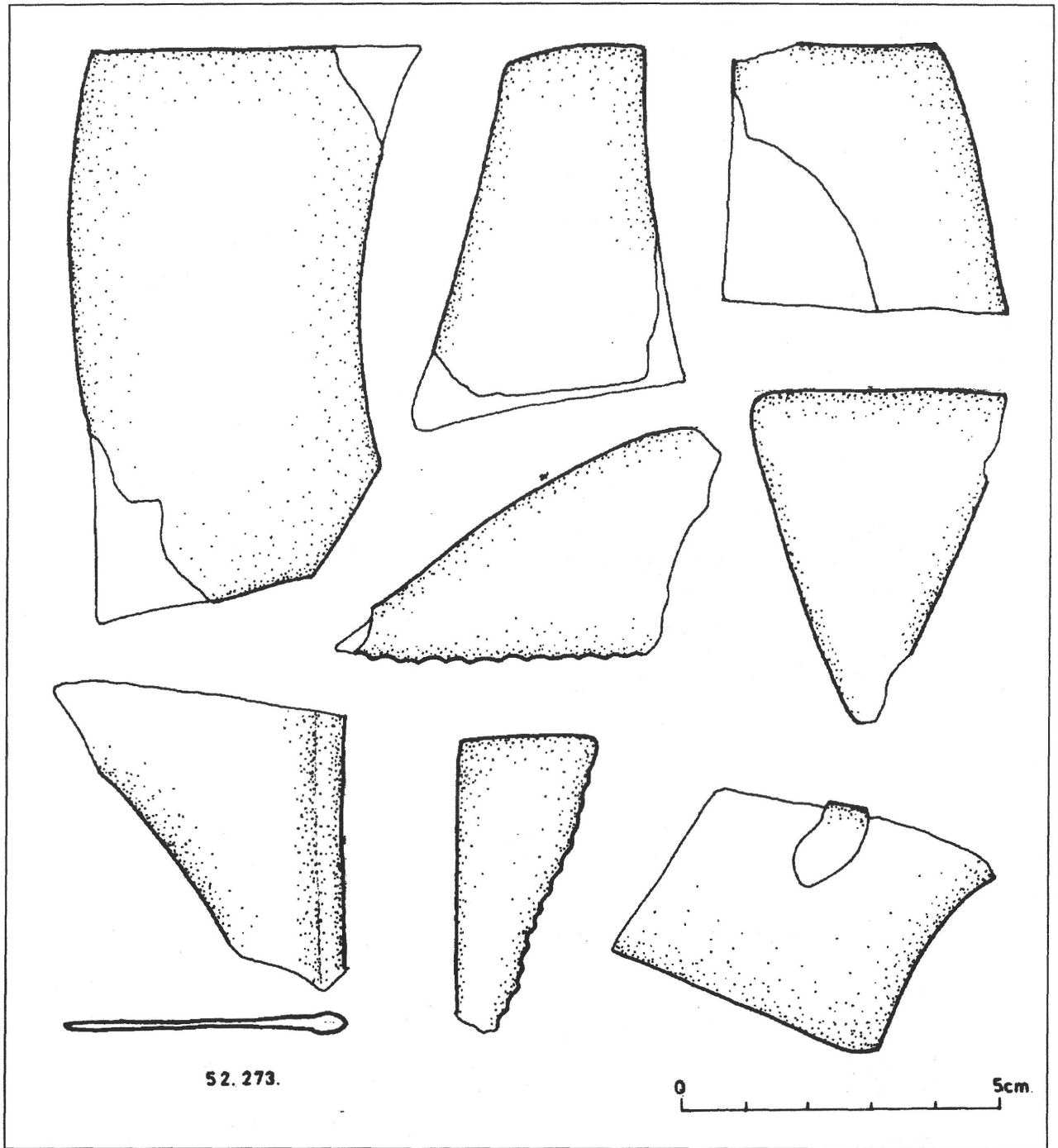
Zwar sind Figurale Bruchstücke nicht übrig geblieben, aber einige bogenförmige, Edelstein nachahnde Stücke stammen aus Rahmen von figurellen Darstellungen. Die am meisten verwendete Farbe war blau, es gibt aber auch rote und gelbe Exemplare. Ihre Technik ist nicht die "klassische Glasmalereitechnik", sondern nur eine nachahnde "Pseudotechnik", die Motive heben sich aus einem weißen Grund hervor und lassen das Licht durch das gefärbten Glas.

Deshalb denken wir, daß diese Fensterscheiben nicht von Glasmalern verfertigt wurden, sondern von so einem Maler, der in einem anderen Kunstzweig bewandert war, zum Beispiel in der Freskenmalerei. Er dürfte wahrscheinlich nach einem Musterbuch gearbeitet haben. Unter den Funden sehen wir drei Fragmente, die Teile von figuralen Darstellungen sind. Einer der Fragmente stammt aus einem Glorienschein (Bild 7/1), der andere aus einer gotischen Krone (Bild 7/3) und er kommt auf Darstellungen aus dem 14. Jahrhundert vor. Der dritte ist ein Strahlenkranzbruchstück (Bild 7/2), der in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts oft in der

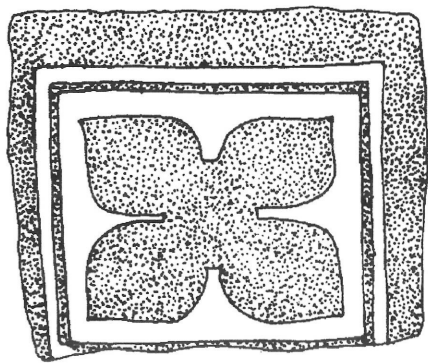
Komposition "Heilige Jungfrau in Mandorle" umgab. Die bisher aufgezählten Bruchstücke gehörten so wahrscheinlich zu Darstellungen mit religiösen Themen, und waren Teile der Fenster des mittelalterlichen königlichen Palastes. (Die vom Fundort bißchen weiter entfernte Heilige Sigismund Probsteikirche wurde erst am Anfang des 15. Jahrhunderts erbaut, so könnten Fensterbruchstücke aus dem 13-14. Jahrhundert keineswegs hinzugehören.) Die mit gotischen Blättermuster verzierten Bruchstücke, die auf dem Gelände des Palastes gefunden worden waren, sind ehemalige Teile der Fenster aus dem 14. Jahrhundert gewesen. (Bild 10/5)

Das Alter der anderen bemalten Glasfragmenten kann man nicht bestimmen. Ich fand keine Analogien für ihre Verzierung. Die spitzenartigen Muster wurden ungewöhnlicher Weise auf das farblose Glas mit weißer Farbe gemalt. Bei einigen Exemplaren konnte es vorkommen, daß das Flachglas mit Rundscheiben kombiniert wurde. Diese Tatsache können wir nur in einem Fall, als bewiesen betrachten, und zwar bei einem Glas, das im Kloster der Domonikanernonnen auf dem Margareteninsel gefunden wurde (Bild 15).

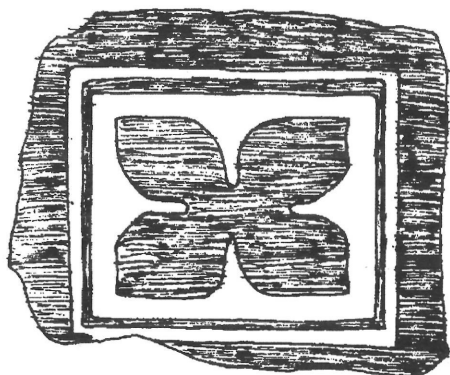
In meiner Studie untersuche ich neben der Glasmalerei auch die Verwendung der einfacheren Rundscheiben. Da diese Fenstergestaltung vermutlich billiger war, wurde sie öfter verwendet. Die runden Scheiben wurden in Blei eingeraht. Bei der Ausgrabungen wurden solche Stücke in großer Anzahl gefunden. Ihr Alter ist in meisten Fällen schwer bestimmbar, sie wurden eine ganz lange Zeit, sogar im 17. Jahrhundert verwendet, denn wenn ein Teil davon ins Bruch ging musste man nur die einzelnen Teile erstzen. Ein, bestimmt auf das 13. Jahrhundert datierbares Exemplar wurde doch in einer Burg des Komitates Tolna vorgefunden (Fund des Susanne Miklós), die bereits im 13. Jahrhundert zerstört wurde. Es war ein Glas aus Venedig. Unter den Funden kann man das unverdor bene, größere, flächere reine, durchsichtige venediger Glas von dem kleineren, stark plastischen, dickeren, grünlichen oder gelblichen, oft korrodierten Glas unterscheiden. Diese letzten stammen aus deutschem Einfuhr, konnten aber auch in ungarischen Glashütten hergestellt werden. In der Hinsicht des Fensterglases war auch eine Wahl möglich. Im Inventar eines siebenbürgischen Herrensitzes unterscheidete man "Kristallglas" und "Bauernglas" voneinander.

1. kép. Zöld színű, szabott síkűveg lapocskák. XIII. századi ablakűveg a budai királyi palotából

1 74.160.1.

2 74.160.2.

3

JELMAGYARÁZAT A SZÍNEKHEZ

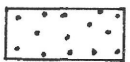
romlott

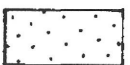
kék

bordó

barna

sárga

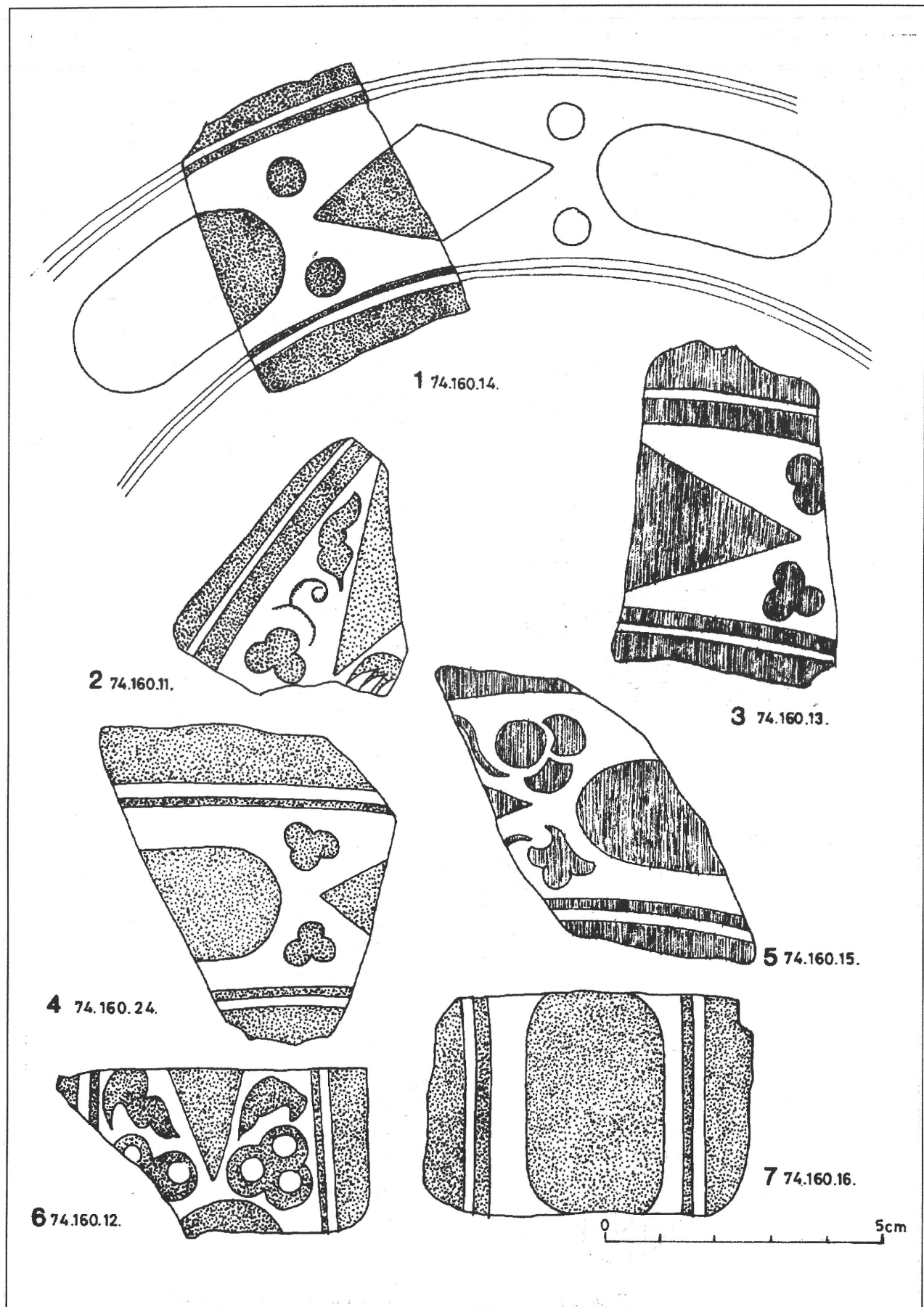
szintelen

AZ ÜVEGEKET FELMÉRTE ÉS REKONSTRUÁLTA:
H. GYÜRKY KATALIN

GRAFIKA: KUCZOGI ZSUZSANNA

OTKA TÁMOGATÁSSAL KÉSZÜLT

2. kép. Ún. szőnyegstílusban festett ablak egyik díszítőelme: 1. típus. Kb. az 1250–1340 közötti időből

3. kép. „Szönyegstílus”-ban, a figurális, kiemelt mező keretdíszítése. 2. típus. Kb. az 1250–1340 közötti időből

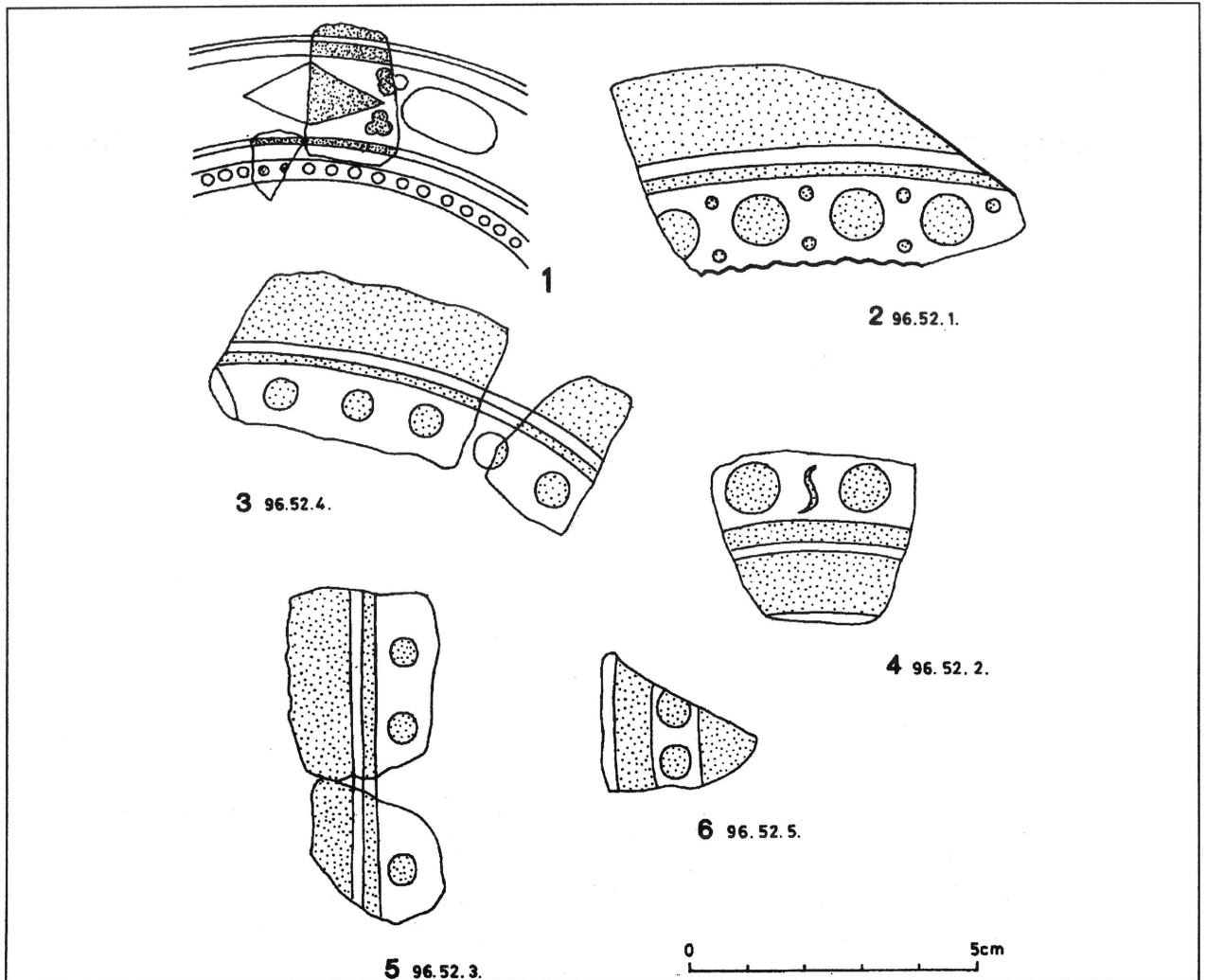

a.

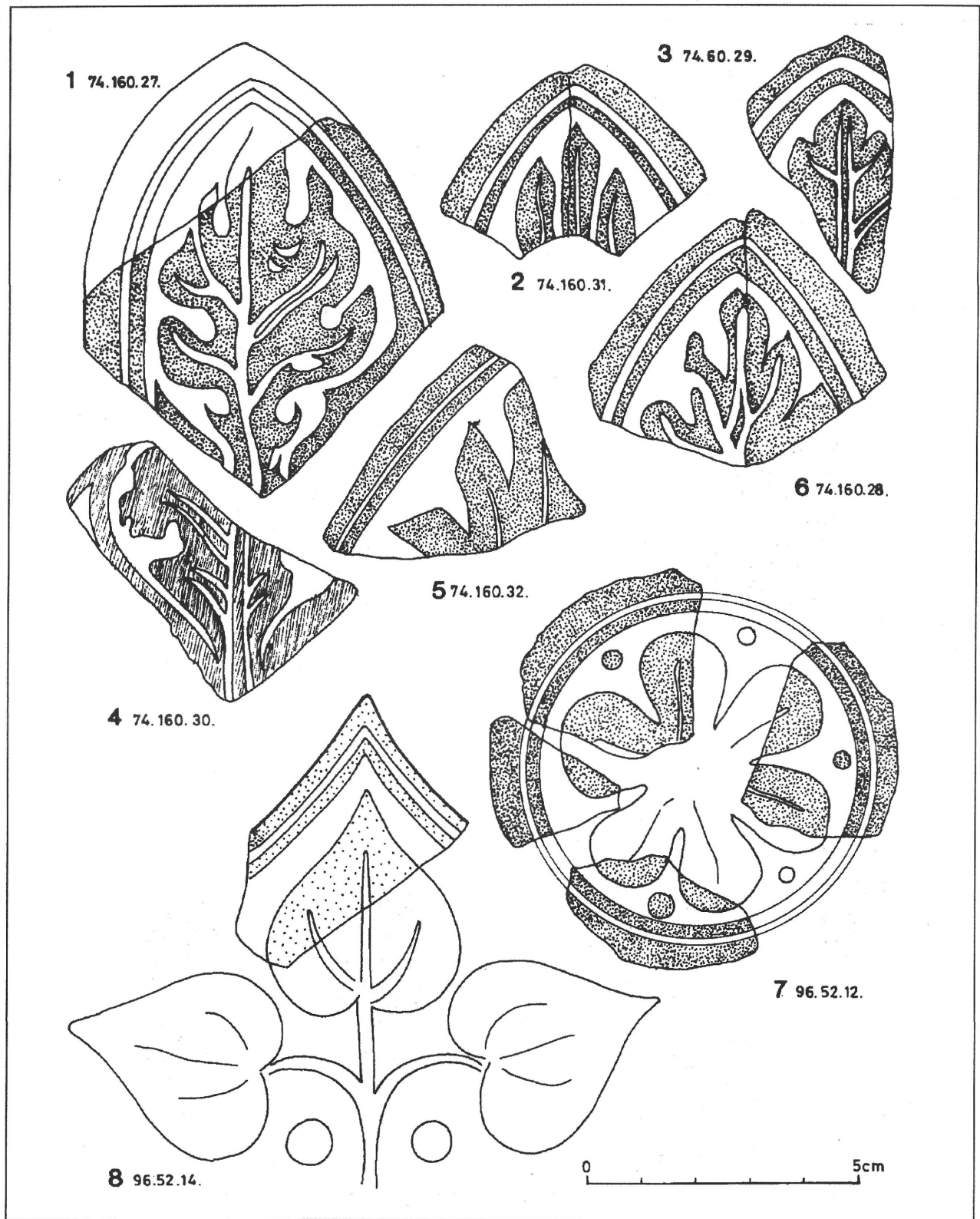

b.

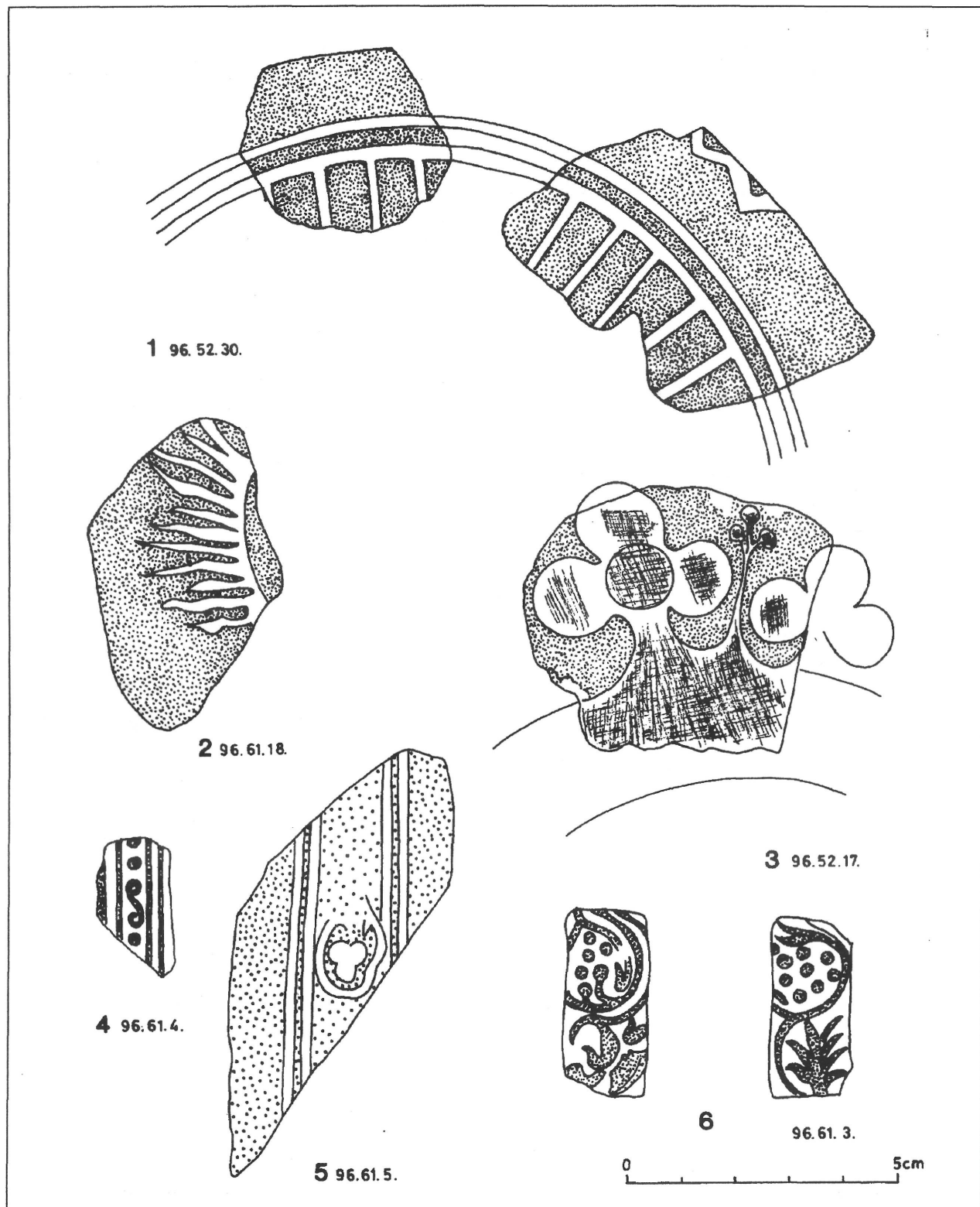
4/a. kép. Részlet a kappeli cisztercita templom üvegablakából, 1310–20.
4/b. kép. Részlet a merseburgi dóm egyik üvegablakából. XIII. század 3. negyede

5. kép. Gyöngysorkeret változatai. A „szőnyegstílus” elmaradhatatlan elemei. 3. típus

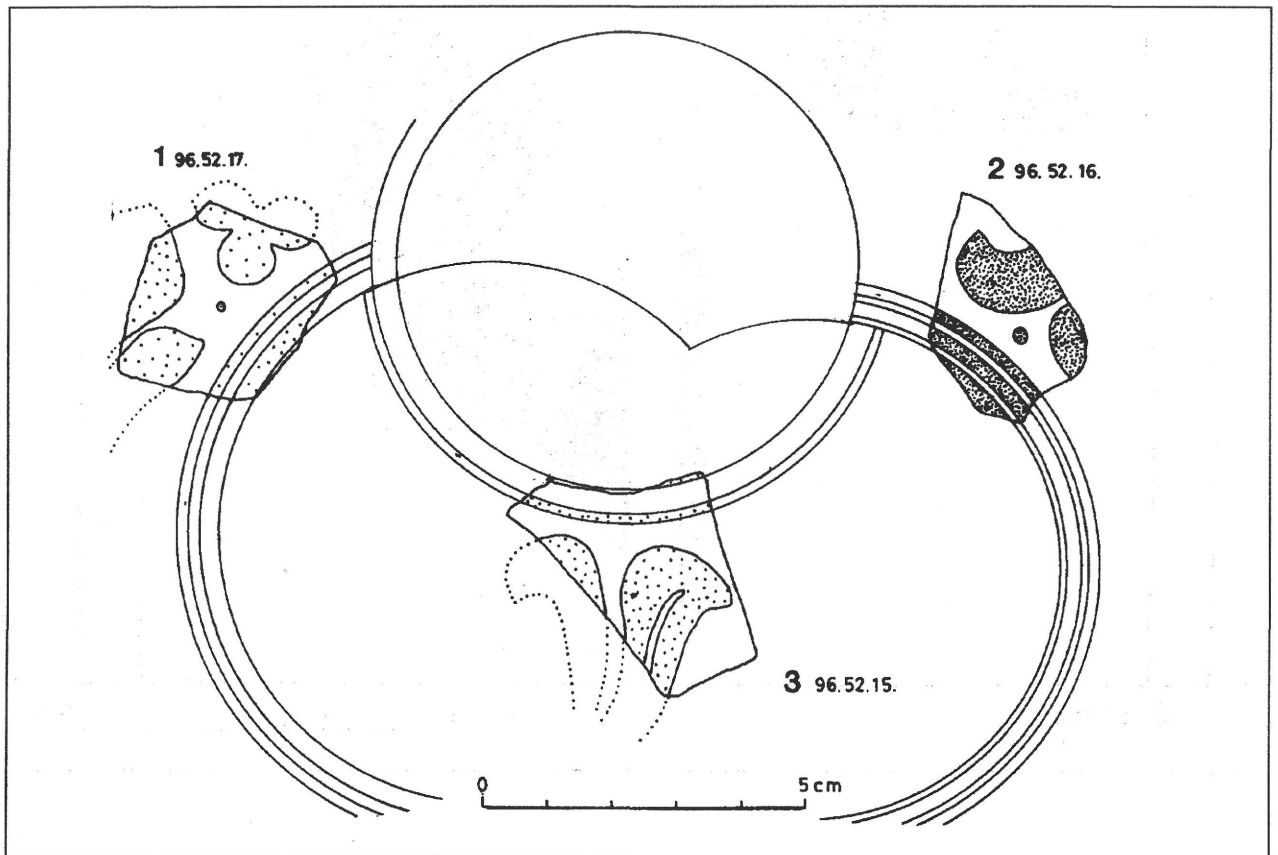
6. kép. (1-6) Tölgylevél. 4. típus. (7. ábra) Kerek virág. 5. típus. (8. ábra) Töredék, hegyes levél ábrázolásával. Kiegészítés a „szőnyegstílusban” gyakori motívum alapján. 6. típus

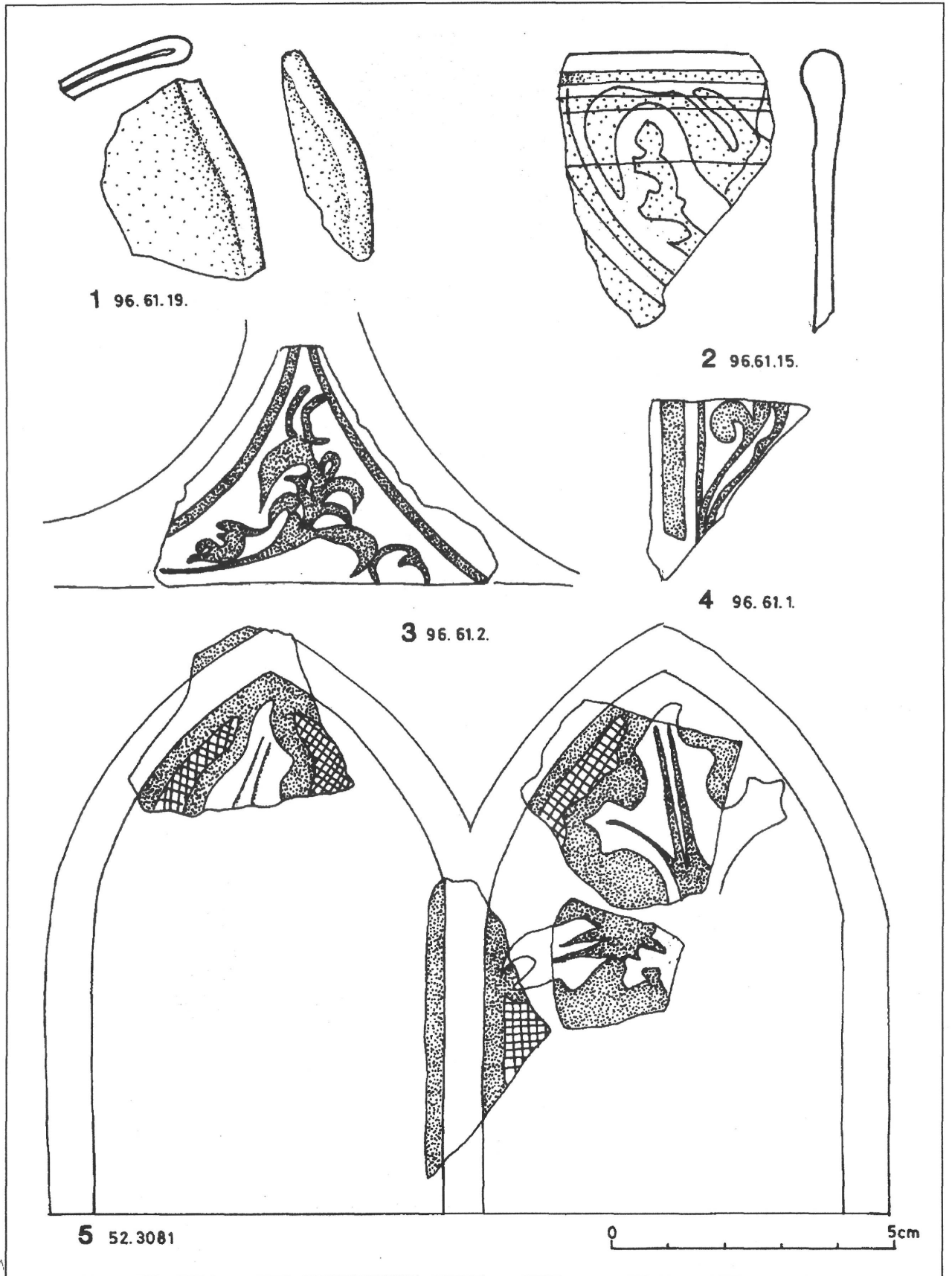
7. kép. (1. ábra) Glória 2 töredékben. (2. ábra) Sugárkoszorú – feltehetően Madonnát ábrázoló kép körül. (3. ábra) Korona részlete. Az 1–3-ig sorszámozott részletek feltehetően egyazon ábrázoláshoz tartoztak. XV. század (4–7. ábra) Különböző díszítésű töredékek

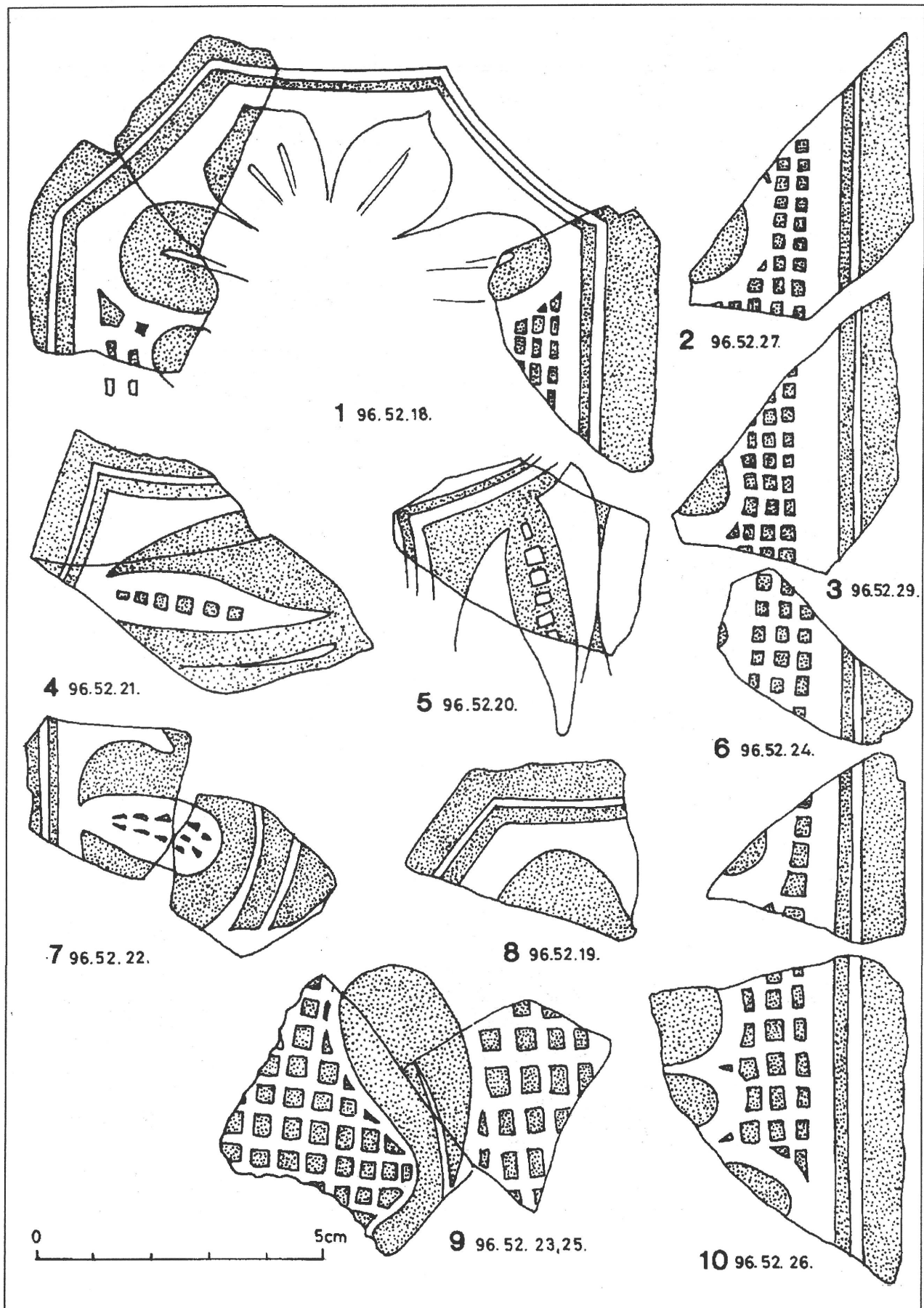
8. kép. Madonna sugárkoszorúban. 1420. Halberstadt, dóm analógia a 7. kép 2. ábrájához.

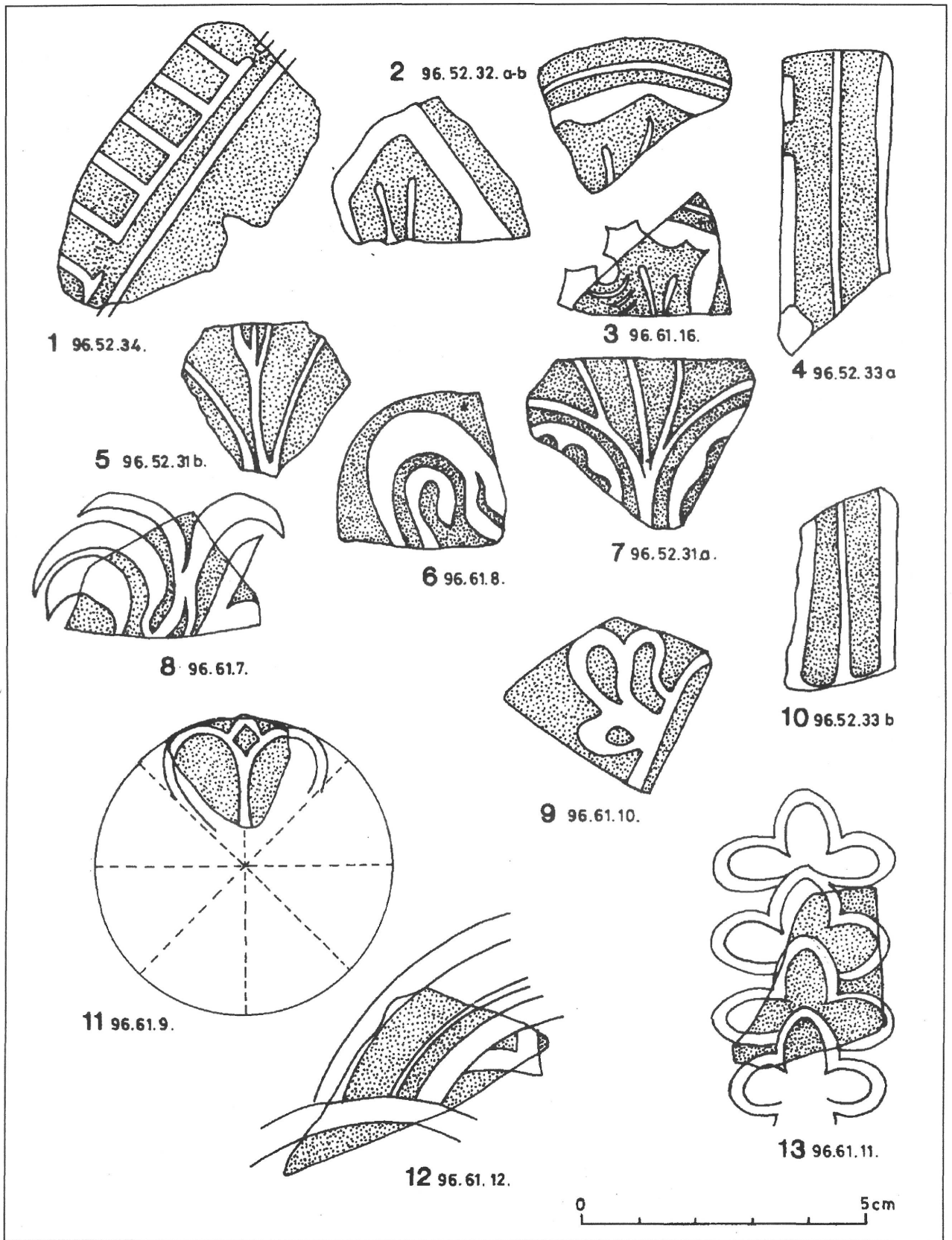
9. kép. Kerek ablakszemek közeit kitöltő festett síkiüvedarabkák

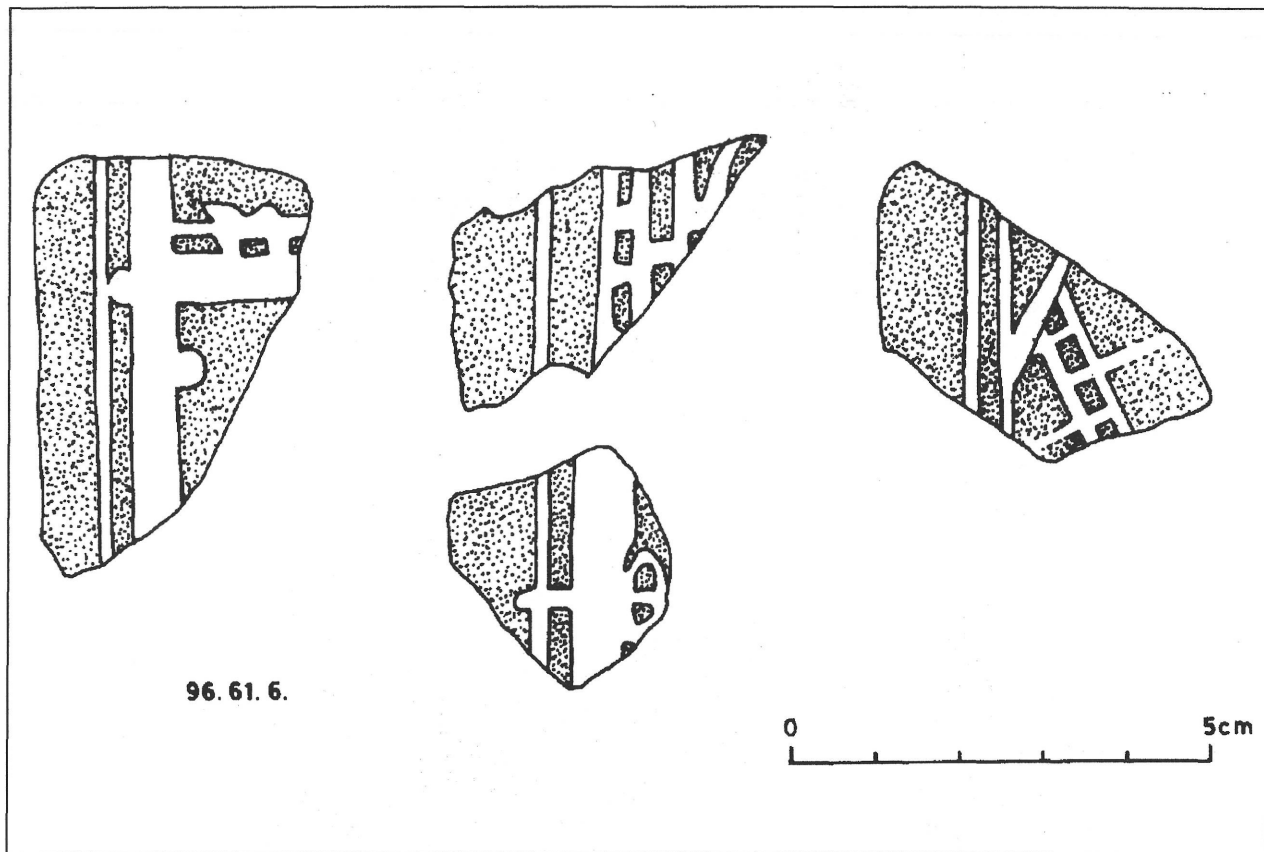
10. kép. (1. ábra) Többszögletű ablaktányér töredéke. (2. ábra) Töredék megvastagított szegéllyel és indás festéssel. (3. ábra) Kerek ablakszemek közötti háromszög. Síküveg, festéssel. (4. ábra) Indadíszítésű ablaküveg-töredék. (5. ábra) Gótikus levéldíszrel csúcsíves keretben festett töredékek a királyi palotából

11. kép. Színtelen üvegre fehérrel festett rács- és levélmintás töredék

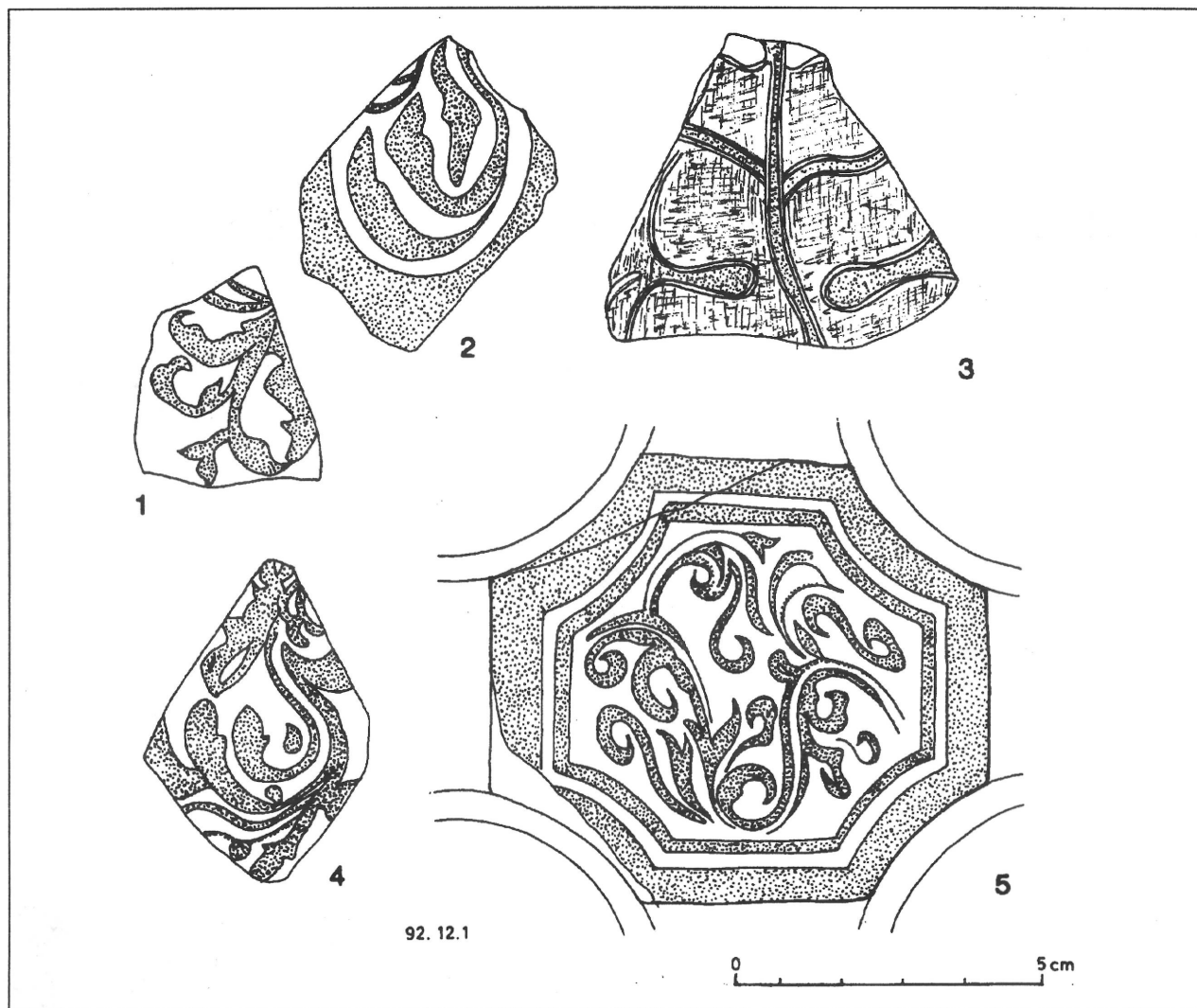
12. kép. Különböző töredékek. A 6–13. ábrákon a díszítés fehérrel festett

13. kép. Töredékek fehérrel festett rácsmintával

14. kép. Szent Katalin megtagadja a bálványimádást című ablakfestmény részlete. Weiten (Ausztria) 1390

15. kép. Festett üvegtöredékek a margitszigeti domonkos apácák kolostorából

16. kép. Fénykép a koronarészletet ábrázoló töredékről (1.: 7-3. kép), fényképek a 12-14. kép és 10-3. képek töredékeiről